

І. Старагіна, А. Панченков, В. Терещенко,
Ю. Романенко, О. Волошенюк, В. Новосьолова,
М. Блажко, А. Демченко, П. Ткач

ІНТЕГРОВАНІЙ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНИЙ КУРС

(українська мова, українська
та зарубіжна літератури)

5 клас

РОЗДІЛ 2. ДІМ, ЯКИЙ МИ БУДУЄМО

Тиждень шостий

БЕРУ УЧАСТЬ У ЖИТТІ ГРОМАДИ

Учня/учениці _____
(клас)

(навчальний заклад)

(ім'я та прізвище)

Київ
«Гене́за»
2021

Беру участь у житті громади

Цього тижня ти дізнаєшся:

1. Що допомагає будувати стосунки з іншими в громаді?
2. Якими формулами можна описати спілкування?
3. Для чого потрібні бібліотечні каталоги?
4. Як громада й окрема людина впливають одне на одного?
5. Що таке громадська думка?

Нові поняття тижня				
Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст	Літературний твір
Прямий та прихований зміст. Громадська думка	Каталог. Бібліотечний каталог	Звуконаслідувальні слова	Біографічний фільм	Біографічний художній твір. Псевдонім

Форум читачів і глядачів

- 1 Прочитай у **Хрестоматії** розділи «Братчик Лис і Братчик Кролик» і «Смоляне Опудальце» з книжки американського письменника *Джоеля Чендлера Гарріса «Казки дядечка Римуса»* та з'ясуй, якими були стосунки між Лисом та Кроликом.

Перекажіть ситуації, у яких, на вашу думку, Кроликові та Лисові вдалося найдотепніше перехитрувати одне одного.

Дискусійний майданчик

- 2 Поміркуй, які вчинки Братчика Кролика та Братчика Лиса тобі подобаються, а які – ні. Про які риси персонажів свідчать такі вчинки? Чи вважаєш ти, що Братчик Кролик – це герой, а Братчик Лис – антигерой? Запиши свої міркування як зв'язний текст, а потім поділися думками з однокласниками й однокласницями.

Практикум

- 3 Порівняй два варіанта вимови того самого слова: спочатку вимов [бра́ч: и^ек], а потім – [бра́тчи^ек]. Вимовляючи, спостерігай за роботою язика, губ, зубів. Вимовляння якого варіанта є легшим, тобто передбачає долання меншої кількості перепон? Свої спостереження запиши.

Доведи, що в слові братчик, крім орфограми на позначення голосного звука, є орфограма на позначення приголосного. Для пошуку аргументів запиши, як утворилося це слово.

Чи є довгий приголосний [ч:] у слові, від якого походить слово братчик, або у суфіксі, за допомогою якого це слово утворене?

Яке фонетичне явище спостерігаємо в слові [бра́ч: и^ек]?

Дослідницька лабораторія

- 4 А. Прочитай діалог Братчика Кролика та Братчика Лиса. Якими репліками обмінюються персонажі: з прямим змістом чи з прихованим?

Прямий зміст повідомлення – це зміст, що його легко розуміє слухач або читач, бо автор (мовець) повідомляє про свій намір чітко й однозначно, висловлюється конкретно. Наприклад, фраза «У мене немає парасольки!» матиме прямий зміст, якщо наміром мовця є лише констатувати, що в нього немає парасольки.

Непрямий зміст (прихований зміст, підтекст) – це зміст, що може мати різні тлумачення залежно від ситуації. Наприклад, фраза «У мене немає парасольки!» матиме прихований зміст, якщо наміром мовця є повідомити в такий спосіб, що надворі йде дощ, або спонукати когось дати йому парасольку, або відмовитися від прогулянки чи іншого заходу.

– Мені з тобою потеревенити кортить, Братчику Кролику.

– Гарзд, Братчику Лисе. Тільки ти з того місця кричи, де стоїш, не підходь до мене близько: бліх у мене сьогодні, ой бліх! – так сказав Кролик.

Уяви, що б сказали одне одному Братчик Лис та Братчик Кролик, якби вони обмінялися репліками з прямим змістом. Уявні репліки запиши.

Б. Поясни прихований зміст у словах Братчика Лиса в діалозі про курку на обід. Чи зрозумів цей зміст Братчик Кролик?

Поглянув Кролик навсібіч – ніде не видно обіду. Миска стоїть на столі, а поряд лежить гострий ніжик.

– Це ж що, у тебе курочка на обід, Братчику Лисе? – питає Кролик.

– Так, Братчику Кролику, а яка молоденька та свіженька! – відповідає Лис.

Тут Кролик розгладив вуса та й каже:

– Ти що, Братчику Лисе, без кропу її приготував? Щось мені у горло не лізе курятина без кропу.

Творча студія

- 5 Об'єднайтеся з однокласниками та однокласницями у вісім груп. За допомогою будь-якої відомої вам лічилки розподіліть між групами розділи, наведені у **Хрестоматії**: «Як Братчик Кролик перехитрував Братчика Лиса», «Як зустрілися Братчик Лис і Братчик Черепаха», «Братчик Лис і жаби», «Як Братчик Кролик впорався з маслом», «Як Братчик Черепаха переміг Братчика Кролика», «Братчик Кролик і Братчик Горобчик», «Як Братчик Кролик позбувся хвоста», «Як Братчик Черепаха усіх здивував».

Прочитайте розділ, який дістався вашій групі. Обговоріть можливості його інсценізації. Поміркуйте, яку частину тексту можна коротко переказати, а яку варто розіграти за ролями. Розподіліть ролі між собою та підготуйте відеозапис на 4–5 хв. Відео розмістіть на онлайн-вій дошці для спільного перегляду.

Перегляньте відео інших груп, щоб ознайомитися з цими розділами книжки.

Форум читачів і глядачів

- 6 Об'єднайтеся в групи, утворені для виконання попереднього завдання. Обговоріть своєю групою переглянуті інсценізації й підготуйте відповідь на запитання: «Що допомагає, а що заважає персонажам Джоеля Чендлера Гарріса жити в громаді?». У своїх міркуваннях покликайтеся на приклади з переглянутих відео. Оберіть когось, хто представлятиме результати роботи вашої групи перед класом.

Після прослуховування усіх відповідей спільно узагальніть, що має допомагати людям будувати стосунки з іншими в громаді.

Наукова лабораторія

- 8 А. Прочитай два варіанти того самого уривку. Який варіант взято з тексту розділу «Смоляне Опудальце»? Як гадаєш, чому автор написав саме так?

Варіант 1. Ось невдовзі потому пішов Братчик Лис гуляти, набрав смоли і виліпив з неї чоловічка – Смоляне Опудальце.

Узяв він те Опудальце та й посадив край дороги, а сам заховався під кущем. Тільки сховався, **дивиться** – іде Кролик по дорозі, підстрибуючи: **на ліву ногу стрибне, на праву скакне, на ліву ногу стрибне, на праву скакне.**

Варіант 2. Ось невдовзі потому пішов Братчик Лис гуляти, набрав смоли і виліпив з неї чоловічка – Смоляне Опудальце.

Узяв він те Опудальце та й посадив край дороги, а сам заховався під кущем. Тільки сховався, **зирк** – іде Кролик по дорозі, підстрибуючи: **стриб-скік, стриб-скік.**

Утвори від неозначеної форми дієслів, поданих у таблиці, форми зі значенням миттєвої, різкої дії. Утворені слова запиши.

Клацнути –	Хлюпнути –
Бахнути –	Плюхнути –

Поміркуй, яким стилям мовлення ці форми притаманні.

Б. Що позначають слова «**Буль-буль-плюсь!**» у розділі «Як зустрілися Братчик Лис і Братчик Черепаха»? Для чого автор використав їх? Випиши з розділу «Братчик Лис і жаби» звуконаслідувальні слова.

Зроби припущення, чому саме в цьому розділі багато слів у репліках персонажів автор записує з виокремленням складів.

А* **Звуконаслідувальні слова** – це слова, які відтворюють звуки природи, механізмів тощо: *кукуріку, гав-гав, му-у-у, тьох-тьох-тюї, тік-так, дзень, брязь, ш-ш-ш.*

Дискусійний майданчик

- 9 У розділі «Як зустрілися Братчик Лис і Братчик Черепаха» розмова Братчика Лиса й Братчика Черепахи починається з такого вітання: – Здоров був, Братчику Черепахо! Що це тебе не видно давненько?

Пригадай зміст розділу і поміркуй, чи було це вітання щирим і приязним. Обговори з однокласницями та однокласниками, як відрізнити щире вітання від нещирого. Від чого залежить наше ставлення до того, що нам говорять?

* Позначка **А** вказує на те, що більше інформації з цієї теми ти знайдеш у Довіднику.

Польове дослідження

10 А. Прочитай уривок із розділу «Смоляне Опудальце» і визнач, які почуття або ставлення продемонстрував Братчик Кролик у спілкуванні з Опудальцем: повагу чи недовіру, перевагу чи занижену самооцінку. Наведи аргументи, використавши приклади з реплік Братчика Кролика.

–Доброго ранку! – привітався Кролик. – Гарна днина сьогодні.

Опудальце мовчить, а Лис і далі тихо лежить.

–Що ж це ти мовчиш? – питає Кролик.

Старий Лис тільки оком моргнув, а Опудальце – воно нічого не відповіло.

–Та ти на вуха слабуєш? – запитує Кролик. – Якщо недочуваєш, я можу й дужче кричати.

Опудальце мовчить, а Старий Лис лежить тихенько.

–Ти грубіян, я тебе провчу за це! Так, таки провчу! – розгнівався Кролик.

Лис ледь зі сміху не луснув, а Опудальце – воно нічого не відповіло.

–Коли до тебе говорять, потрібно відповідати, – обурився Кролик. – Негайно скинь капелюха і привітайся, а то я тобі такої прочуханки дам!

демонстрація поваги до Опудальця

демонстрація переваги над Опудальцем (застосування тиску, агресії, хитрощів)

демонстрація недовіри до Опудальця

демонстрація заниженої самооцінки перед Опудальцем

Б. Поміркуй, як демонстрацію поваги чи недовіри, переваги чи заниженої самооцінки можна пов'язати з певними формулами спілкування. Такі формули часто використовуються в статтях або книжках наукового стилю, у яких йдеться про поведінку людей. У формулах використані займенники «я» і «ти», а також міжнародне слово «Ок» (у значенні «добре»). Заповни праву колонку таблиці, записуючи відповідне формулі почуття або ставлення мовця (повага, недовіра, перевага, занижена самооцінка).

Формула	Почуття, ставлення мовця
Я – Ок, ти – Ок	
Я – Ок, ти – не Ок	
Я – не Ок, ти – не Ок	
Я – не Ок, ти – Ок	

Практикум

11 А. Для спілкування за формулою «Я – Ок, ти – Ок» важливо прямо, увічливо (без приховування змісту) повідомляти про свої наміри. Для того щоб отримати чесну відповідь, потрібно так само щиро і відверто поставити запитання співрозмовникові.

Запиши в дужках назву дії, що відповідає описаному наміру.

Я хочу, щоб мене правильно й повністю зрозуміли інші. Що я зроблю?

(_____)

Я хочу переконати співрозмовника чи співрозмовницю в чомусь. Що я зроблю?

(_____)

Я хочу отримати від когось те, що потребую, але чого не маю. Що я зроблю?

(_____)

Б. Прочитай уривок із розділу «Як Братчик Кролик впорався з маслом» і визнач, за якою формулою розгортає спілкування дядечко Римус із Джоелем. Які почуття та ставлення до хлопчика він виявляє? Як саме дядечко Римус указує Джоелю на його негарний вчинок? До чого спонукають запитання дядечка Римуса? Свою думку запиши й обґрунтуй прикладами з уривку.

А Старий Опосум як розбігся, як стрибонув – і просто в вогонь. Тут і кінець старому Опосуму.

– Але ж він зовсім і не крав масла, дядечку Римусе? – сказав хлопчик, який був дуже незадоволений таким несправедливим кінцем.

– Тут ти маєш рацію, друже! Так часто буває у світі: один наробить лиха, а інший за нього відповідає. Пам'ятаєш, як ти нацькував собаку на поросятко? Але ж не тобі прочуханки дали, а собаці!

Форум читачів і глядачів

12 Прочитай у Хрестоматії уривок з біографічного твору *Анатолія Птіцина «Натхнення»* (серія «Життя видатних дітей») про дитинство видатного письменника Шолом-Алейхема до слів «Замерзлий як бурулька Шолом рішуче повертається у дім». Доведи, що в цьому уривку

йдеться про роботу закликальника. (*Професія закликальника з'явилася в рекламній справі давно; обов'язком людини цієї професії є привертати покупців до торгових яток, шинків, майстерень ремісників.*)

За якою формулою спілкування має діяти закликальник? Чи дотримувався цієї формули Шолом? Обґрунтуй свою думку, наводячи приклади поведінки та висловлювань Шолома з прочитаного уривку. Чи існує така професія зараз?

④ Художні твори, у яких автор розповідає про життя реальних історичних осіб, називають **біографічними**.

Польове дослідження

13 А. Розглянь поштову марку із зображенням письменника Шолом-Алейхема, життєвий шлях якого був тісно пов'язаний з Україною, і з'ясуй інформацію щодо років його життя.

До якої річниці було випущено цю марку? Звідки про це можна дізнатися?

Б. Пригадай, яка українська бібліотека входить до 10 найбільших бібліотек світу. Знайди на сайт цієї бібліотеки за посиланням <https://cutt.ly/yEPq1xX>

У віконці «Вид пошуку» обери опцію «Автор» і в рядок нижче введи ім'я «Шолом-Алейхем». Система пошуку згенерує тобі набір карток (каталог) з описом наявних у бібліотеці книжок цього письменника.

Каталог (від грецького *κατάλογος*) – список, перелік книг, карт, рукописів, картин тощо, складений у певному порядку для полегшення їхнього пошуку. Розрізняють *алфавітний* і *систематичний* каталоги.

Синоніми: *реєстр, список.*

Бібліотечні каталоги складаються з карток, що містять відомості про книги, журнали й інші друковані матеріали.

Розглянь картку 12 у каталозі творів Шолом-Алейхема. На ній подано розгорнутий опис видання. Таку інформацію називають **бібліографічним описом**. Заповни таблицю певною інформацією, яка є у бібліографічному описі видання на картці 12.

Автор	Назва видання	Жанр	Мова видання	З якої мови зроблено переклад	Рік видання	Кількість сторінок

Напевно, тобі вже зрозуміло, що Шолом-Алейхем – це не справжнє ім'я письменника. Від народження його було звати Соломон Рабинович, але коли він почав писати художні твори, то підписував їх псевдонімом *Шолом-Алейхем*. У перекладі з мови ідиш обране письменником ім'я означає «мир вам».

Д **Псевдонім** (від грецького *ψεῦδής* – помилковий, брехливий, вигаданий та *ὄνομα* – ім'я) – ім'я, яке використовує людина замість справжнього свого імені, даного їй при народженні та зафіксованого в документах. Найчастіше псевдонімами послуговуються митці.

Практикум

- 14 Склади абетковий каталог книжок своєї домашньої бібліотеки, оформлюючи картки з бібліографічними описами (ці описи ти знайдеш перед анотаціями до книжок). Картки можеш зробити паперові, а можеш скористатися і комп'ютером, щоб створити електронні картки. Якщо книжок у твоїй бібліотеці багато – почни з однієї полицки.

Форум читачів і глядачів

- 15 Продовж читання твору Анатолія Птіцина із серії «Життя видатних дітей». Прочитай епізод, де описано повернення Шолома в хату, до слів «*Шолом виглядає на вулицю*». Які почуття й ставлення проявляє мачуха Хана до хлопчика? Визнач, за якою формулою розгортає спілкування Хана з Шоломом.

Як ставляться Шолом, його батько та гість Арнольд до Хани? Як вони виправдовують її поведінку та за якою формулою розгортають з нею спілкування? Обґрунтуй свою думку.

Вислови припущення, що могло б статися, якби Шолом або його тато у відповідь теж почали лаяти Хану. Скориставшись інформацією в **Довіднику**, доведи, що в цій ситуації всі, окрім мачухи, продемонстрували здатність до ненасильницького спілкування.

Практикум

- 16 А. Знайди в прочитаних уривках і випиши ті речення, у яких описано стан хлопчика, коли він сидить на морозі й чекає на подорожніх.

Б. Обговоріть з однокласниками та однокласницями, чому кожній людині необхідно вміти чітко описувати свій або чужий стан і коли це вміння є особливо важливим. Створіть план опису стану людини.

Форум читачів і глядачів

- 17** Продовж читати історію дитинства Шолома до речення «*Час збігав, падав сніг*». Як у тексті описана громада містечка Воронка? Які люди були в оточенні родини Рабиновичів? За ким міг спостерігати Шолом час від часу? Що цінного хлопчик узяв для себе, спостерігаючи за життям громади рідного містечка? Які з цих висновків у майбутньому він зміг використати як письменник?

Практикум

- 18** Знайди й перечитай епізоди, де автор наводить приклади роздумів різних людей про життя, людину. Чи траплялося тобі чути подібні роздуми, брати участь у таких розмовах? Якщо так, то опиши одну із таких ситуацій спілкування, користуючись підказкою: Хто? Де? Коли? Про що? Як?

Форум читачів і глядачів

- 19** Прочитай останній уривок із твору Анатолія Птіцина про дитинство Шолом-Алейхема й дізнайся, як з'явився лексикон (словник) і чому Хана похвалила Шолома. Яка спільна здібність виявилася в Хани і Шолома?

Переглянь уважно, як Шолом побудував та оформив свій словник, як упорядкував слова тощо. На який з тих словників, якими тобі доводилося користуватися, схожий словник Шолома? Чого в ньому бракує?

Практикум

- 20 Заповни таблицю, уписавши відповідну форму дієслова та схеми чергування приголосних звуків. Обговори з однокласником або однокласницею результати роботи. Чи є у ваших записах розбіжності?

Неозначена форма	1 особа однини	Чергування
їздити	їжджу	[зд] // [ждж]
стерегти		
пекти		
колихати		
хотіти		
полоскати		
свистіти		
водити		
возити		

Творча студія

- 21 Напиши коротке есе на тему «Як людина впливає на життя громади і як громада впливає на людину». У своїх міркуваннях опирайся на висновки, які ти зробив (зробила) з історії про Шолома, його родину та односельців.

Дискусійний майданчик

- 22 Прочитай, як у 2007–2008 роках на українському телебаченні було здійснено проект «Великі українці», та розпитай у дорослих (батьків, учителів, знайомих), що вони пам'ятають про цей проект. Обговори з однокласниками та однокласницями, як такий медіапроект може впливати на громадську думку щодо історії нашої країни.

Програма «Великі українці» виходила у вигляді кількох токшоу тривалістю від 1,5 до 3 годин кожне в недільний прайм-тайм. Презентації проекту «Великі українці» і попередні голосування відбулися у Києві, Львові, Ялті, Харкові, Одесі, Донецьку, Сімферополі, Ніжині, Миколаєві, Острозі, Чернівцях, Кам'янці-Подільському.

Аудиторія, присутня на токшоу, представляла все населення України. Підрахунком голосів як у студії, так і під час «народного голосування» опікувалася компанія, яка має багаторічний досвід соціологічних досліджень.

За потреби уточни відомості про правопис простих, складних і складених числівників у **Довіднику**.

Числівники		
Прості	Складні	Складені

Яке фонетичне явище щодо приголосних звуків можна спостерігати в числівниках 14 та 27? Чи треба відображати результати цього фонетичного явища на письмі?

Форум читачів та глядачів

24 Прочитай у **Хрестоматії** біографію Михайла Грушевського.

Як ти гадаєш, з огляду на які факти громадяни країни в межах програми «Великі українці» визнали його одним зі 100 видатних особистостей?

Наведи ці факти.

Польове дослідження

25 Подивися серію «Книга-мандрівка. Україна. Як одесит світ від холери врятував» за QR-кодом або посиланням: <https://cutt.ly/xEZxzXm>

Поміркуй, чи може учений Володимир Хавкін бути претендентом на звання Великий українець.

А. Визнач, який вплив медіатекст про Володимира Хавкіна може мати на громадську думку.

- Переконувати в цінності вакцинації.
- Поширювати страх перед вакцинацією.
- Інформувати про хвороби, яких можна запобігти за допомогою вакцинації.

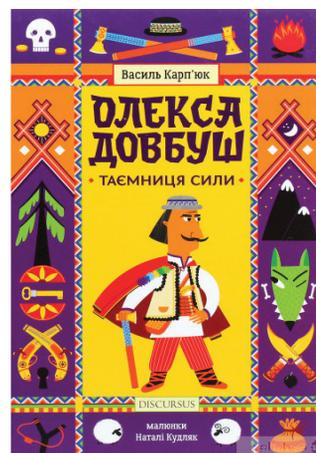
Б. Розглянь індійську марку із зображенням Володимира Хавкіна і зроби припущення, чому саме в цій країні випущено таку марку. Опиши (письмово) кадри, у яких в анімафільмі зображені події в Індії, пов'язані із цим науковцем.

Чи трапилися у твоєму записі орфограми? У який спосіб їх можна перевірити?

Форум читачів та глядачів

26 А. Розглянь обкладинку та прочитай анотацію до книжки Василя Карп'юка «Олекса Довбуш. Таємниця сили». Поміркуй, це біографічний твір чи ні. Поцікався, використовуючи онлайн-пошуковик, хто такий Олекса Довбуш, щоб аргументувати свою відповідь. Поміркуй, чи може Олекса Довбуш бути претендентом на звання Великий українець.

Чи ти знаєш, хто такий Олекса Довбуш? Певно, що так, бо на всі Карпати немає більшого героя! Але історія найгрізнішого **ватажка** карпатських опришків почалася зі впертого хлопчиська, який несподівано для себе отримав велику Силу. Пірнувши в цю оповідь, ти разом з Олексою поживеш у лісі поруч із вовками й вовками, **приєднаєшся** до опришківської ватаги й зазирнеш у світ героїчної минувшини Карпат. А головне, врешті **дізнаєшся**, звідки взялася Олексина Сила і чи зміг він її опанувати.

Б. Переглянь трейлер фільму «Довбуш» (режисер Олесь Санін, 2021) за QR-кодом або посиланням: <https://cutt.ly/OECstia>. Занотуй окремі слова або репліки. Чи можна текст, який супроводжує кадри, назвати розповіддю? Діалогом?

Поміркуй, чи вийде зв'язний текст, якщо записати дослівно закадровий супровід. Що робить трейлер як медіатекст зв'язним і зрозумілим?

Біографічний фільм, або байопік (від англійських слів *biographic* + *picture*) – кінематографічний жанр, що розповідає про долю знаменитої або відомої особистості.

Практикум

27 Прочитай виділені слова в анотації, наведеній вище. У яких із цих слів є орфограма, пов'язана з позначенням приголосних звуків на письмі? Випиши ці слова й затранскрибуй їх. Чим ти можеш пояснити невідповідність звуків і букв у цих словах?

Мірило поступу

1. У який спосіб можна побудувати приятні стосунки в громаді?
2. Як за допомогою формул описати спілкування?
3. У чому нам допомагає бібліотечний каталог?
4. Як вплинути громада на людину й людина на громаду?
5. Чи може громада мати спільну думку?

Хрестоматія

Джоель Чендлер Гарріс

Казки дядечка Римуса

Братчик Лис і Братчик Кролик

Якось увечері мама довго шукала свого синочка. Джоеля не було ні в будиночку, ані на подвір'ї. Вона почула голоси в старій хижі дядечка Римуса, зазирнула в вікно і побачила, що хлопчик сидить біля дідуся.

Джоель притулився до дядечка Римуса, довірливо зазираючи в його зморшкувате лагідне обличчя.

І ось що почула матуся.

– Бігав, бігав Братчик Лис за Братчиком Кроликом і усіляко мудрував, аби його впіймати. А Кролик усіляко мудрував, аби Лис його не спіймав.

– Та ну його, – сказав Лис.

І тільки-но промовив ці слова, аж ось він скаче дорогою – гладенький, товстенький і жирненький Кролик!

– Постривай, Братчику Кролику! – радісно вигукнув Лис.

– Ніколи мені, Братчику Лисе.

– Мені з тобою потеревенити кортить, Братчику Кролику.

– Гаразд, Братчику Лисе. Тільки ти з того місця кричи, де стоїш, не підходь до мене близько: бліх у мене сьогодні, ой бліх! – так сказав Кролик.

– Я вчора з Братчиком Ведмедем бачився, – почав Лис. – Він мені такої прочуханки дав за те, що ми з тобою чубимось. «Ви, – каже, – сусіди, повинні жити дружно». Я пообіцяв йому, що домовлюся з тобою.

Тут Кролик пошкріб лапкою за вухом – нібито на radoщах, встав і каже:

– Чудово, Братчику Лисе. Приходь до мене завтра, пообідаємо разом. Нічого такого у нас вдома немає, але дружинонька з діточками вигадають і знайдуть вже, чим тебе пригостити.

– З задоволенням! – зрадів Лис.

– Ну, то я чекатиму, – сказав Кролик.

Прийшов Братчик Кролик додому сумний-пресумний.

– Що з тобою, чоловіченьку? – питає Матінка Крільчиха.

– Завтра на гостину обіцяв завітати Братчик Лис, – розповідає Кролик. – Треба нам вуха нагострити, щоб не застав зненацька.

Наступного дня Братчик Кролик і Матінка Крільчиха прокинулись ранесенько, ні світ ні зоря, й пішли на город; набрали капусти, моркви та спаржі, приготували чудовий обід.

Раптом одне з кроленят, яке саме бавилось у дворі, біжить і гукає:
– Ой, мамусю! Ма! Братчик Лис іде!

Тоді Кролик хутенько – дітлахів за вуха і посадив їх за стіл, а сам з Матінкою Крільчихою – біля дверей: чекають на Братчика Лиса.

Чекають вони, чекають – не йде Лис. Трохи згодом визирнув Братчик Кролик за двері тихесенько. Дивиться – з-за рогу стирчить кінчик лисячого хвоста. Тоді причинив Кролик двері, сів, лапками вуха обхопив і заспівав:

Якщо миску кинути,

Розіб'ється миска.

Якщо близько Лиса хвіст,

Значить, сам він близько.

Ось пообідав Братчик Кролик, і Матінка Крільчиха, і всі дітлахи, і ніхто їм не заважав. Згодом приходять Братчик Іжак і каже:

– Братчик Лис просить вибачити: він занедужав і не зміг прийти. Просить, щоб Братчик Кролик завтра прийшов до нього на обід.

Сонечко піднялося зовсім високо, коли Кролик схопився й побіг до домівки Лиса.

Прибігає, чує – стогне хтось. У двері зазирнув і бачить: сидить Лис у кріслі, весь закутаний у байкову ковдру, а вигляд у нього геть кепський. Поглянув Кролик навсібіч – ніде не видно обіду. Миска стоїть на столі, а поряд лежить гострий ніжик.

– Це ж що, у тебе курочка на обід, Братчику Лисе? – питає Кролик.

– Так, Братчику Кролику, а яка молоденька та свіженька! – відповідає Лис.

Тут Кролик розгладив вуса та й каже:

– Ти що, Братчику Лисе, без кропу її приготував? Щось мені у горло не лізе курятина без кропу.

Вискочив Кролик за двері та мерщій у кущі, причаївся й чекає на Лиса. Довго чекати не довелося, бо Лис одразу скинув байкову ковдру – і за ним навздогін. А Кролик гукає йому:

– Гей, Братчику Лисе! Ось я тут поклав на пенюк кропу. Бери хутенько, поки не зів'яв!

Так він крикнув і пострибав собі. І Лис його не наздогнав.

Смоляне Опудальце

– Значить, Лис так ніколи й не спіймав Кролика? Так, дядечку Римуше? – запитав Джоель наступного вечора.

– Було й так, друже, що ледь-ледь не впіймав. Пригадуєш, як Братчик Кролик надурив його з кропом?

Ось невдовзі потому пішов Братчик Лис гуляти, набрав смоли і виліпив з неї чоловічка – Смоляне Опудальце.

Узяв він те Опудальце та й посадив край дороги, а сам заховався під кущем. Тільки сховався, зирк – іде Кролик по дорозі, підстрибуючи: стриб-скік, стриб-скік.

Старий Лис лежав тихо. А Кролик, як побачив Опудальце, так здивувався, аж на задні лапки встав. Опудальце сидить собі та й сидить, а Братчик Лис під кущем не ворухнеться.

– Доброго ранку! – привітався Кролик. – Гарна днина сьогодні.

Опудальце мовчить, а Лис і далі тихо лежить.

– Що ж це ти мовчиш? – питає Кролик.

Старий Лис тільки оком моргнув, а Опудальце – воно нічого не відповіло.

– Та ти на вуха слабуєш? – запитує Кролик. – Якщо недочуваєш, я можу й дужче кричати.

Опудальце мовчить, а Старий Лис лежить тихенько.

– Ти грубіян, я тебе провчу за це! Так, таки провчу! – розгнівався Кролик.

Лис ледь зі сміху не луснув, а Опудальце – воно нічого не відповіло.

– Коли до тебе говорять, потрібно відповідати, – обурився Кролик. – Негайно скинь капелюха і привітайся, а то я тобі такої прочуханки дам!

Опудальце мовчить, а Братчик Лис – він і далі лежить тихо.

Ось Кролик відскочив назад, замахнувся та як вгамселив Опудальце по голові кулаком!

Кулак прилип, ніяк не відірвеш його: смола міцно тримає.

А Опудальце знай мовчить, і Старий Лис лежить собі тихо.

– Відпусти негайно, а то вдарю! – вигукнув Кролик.

Вдарив Опудальце другою рукою, і ця прилипла.

А Опудальце – анічирк, і Братчик Лис – він лежить тихенько.

– Відпусти, бо я тобі всі кістки потрощу! – так сказав Братчик Кролик.

Але Опудальце – воно нічого не відповіло. Не відпускає та й годі.

Тоді Кролик копнув його ногами, і ноги прилипли.

А Братчик Лис лежить тихо.

Кролик кричить:

– Якщо не відпустиш, я буду штовхатися!

Буцнув Опудалко головою – і голова прилипла. Тоді Лис вистрибнув з-під куща.

– Як ся маєш, Братчику Кролику? – каже Лис. – Чом же ти не вітаєшся зі мною?

Впав Лис на землю та й ну сміятися. Ой і реготав він, так реготав, аж у боці закололо.

– Ну, сьогодні ми вже точно разом пообідаємо, Братчику Кролику! Нині я й кропу припас, так що ти у мене не викрутишся, – сказав Лис.

...Тут дядечко Римус замовк і заходився виймати з попелу печену картоплю.

– Старий Лис з'їв Братчика Кролика? – поцікавився хлопчик у дядечка Римуса.

– А хто його знає, – відповів дідусь. – Казка ж закінчилась. Хто каже – Братчик Ведмідь прийшов, його виручив, а хто каже – ні. Чуєш, мама кличе тебе. Біжи, малий.

Як Братчик Кролик перехитрував Братчика Лиса

– Дядечку Римусе, – запитав Джоель ввечері, коли старенький, здається, був вільний від роботи, – скажи, коли Лис упіймав Кролика Опудальцем, він не вбив його і не з'їв?

– Хіба ж я не розповів тобі про це, друже? Я, певно, сонний був, і в голові в мене все переплуталось, та й мама саме покликала тебе. Про що ми тоді говорили? Пригадую, пригадую. Та ти вже й оченята треш? Ні, стривай, плакати за Братчиком Кроликом не треба. Хіба ж дарма він був такий метикуватий? Слухай-но, що далі буде.

Приклеївся, значить, Братчик Кролик до Опудальця, а Старий Лис давай качатись по землі й сміятися. А потім каже:

– Здається мені, Братчику Кролику, цього разу я тебе спіймав. Може, я й помиляюсь, але здається мені, що таки спіймав. Ти все тут стрибав та кепкував з мене, але тепер кінець твоїм жартам. І хто просив тебе пхати носа не в свою справу? І навіщо потрібне було тобі те Опудальце? І хто це приліпив тебе до нього? Ніхто, ніхто у цілому світі! Ніхто не просив тебе, а просто ти сам узяв та й прилип до Опудальця! І сам ти у всьому винен, Братчику Кролику! Так і треба тобі, так і будеш сидіти, доки я не наберу хмизу та не розкладу багаття, бо я, звичайно ж, підсмажу тебе сьогодні, Братчику Кролику.

Так сказав Старий Лис.

А Кролик відповідає так сумирно, слухняно:

– Роби зі мною що хочеш, Братчику Лисе, лише, будь ласка, не кидай мене у той терновий кущ. Смаж мене, якщо хочеш, Братчику Лисе, тільки не кидай у терновий кущ!

– Забагато мороки з тим вогнищем, – каже Лис. – Я, певно, краще тебе повішу, Братчику Кролику.

– Вішай, якщо хочеш, Братчику Лисе, – благає Кролик, – тільки б ти не надумався кинути мене у той терновий кущ.

– Ех, мотузки ж у мене немає! – каже Лис. – Так що, мабуть, я втоплю тебе.

– Топи мене так глибоко, як захочеш, Братчику Лисе, – каже Кролик, – тільки не кидай мене у цей терновий кущ.

Але Братчик Лис хотів поквитатися з Кроликом якнайдужче.

– Ну, – каже, – раз ти так боїшся, то я візьму і кину тебе у терновий кущ.

– Та де тобі! – кепкує Братчик Кролик. – З Опудальцем я надто важкий, не докинеш.

Схопив Лис Кролика за вуха та як струсоне! Відклеїлось Опудальце і впало.

– А ось і докину, – вихваляється Лис.

Як розмахнеться, як кине Кролика у самісіньку середину тернового куща, тільки хруснуло.

Звівся Лис на задні лапи, дивиться, що буде з Кроликом. Раптом чує – кличе його хтось. Зирк – там, на горбочку, Братчик Кролик на колоді, нога на ногу, сидить, ніби нічого й не сталося, тріскою смолу з хутра вичісує.

Втямив тут Лис, що знову його в дурні пошили. А Братчику Кролику позлити його кортить, він і гукає:

– Терновий кущ – моя рідна домівка, Братчику Лисе! Терновий кущ – моя рідна домівка!

Стрибнув і зник, як минулорічний сніг.

Як зустрілися Братчик Лис і Братчик Черепаха

Дядечко Римус наточував свого шевського ножа і розповідав:

– Яюсь йшов Братчик Лис. Раптом бачить – на самісінькій середині дороги лежить Братчик Черепаха. Братчик Черепаха одразу ж подумав, що треба тримати ніс за вітром, а одне око розплющеним. Але Старий Лис прикинувся лагідним – і ну лясати точити: мовляв, він страшенно радий зустрічі, вже сто років не бачив Братчика Черепаху.

- Здоров був, Братчику Черепахо! Що це тебе не видно давненько?
- Все тиняюсь де попало, Братчику Лисе. Все тиняюсь.
- Щось вигляд у тебе кепський, Братчику Черепахо, – каже Лис.
- Все повзаю та хворію, – відповідає Черепаха.
- А що з тобою, друже? Нібито й око у тебе червоне!
- Ох, де тобі мене зрозуміти, Братчику Лисе! Спробував би ти все повзати й повзати, хворіти й хворіти.
- Та у тебе ж обидва ока червоні! Ти зовсім занедужав, Братчику Черепахо!
- Куди вже гірш, Братчику Лисе.
- Яка ж біда сталася з тобою, Братчику Черепахо?
- Та так. Пішов прогулятися ввечері, зустрів одного чоловіка, а він мене кинув у вогонь.
- Як же ти з вогню вибрався, Братчику Черепахо?
- Все сидів та терпів, Братчику Лисе! Сидів і терпів, а дим роз'їв мені очі, і вогонь обпалив мені спину.
- Здається, хвіст у тебе взагалі згорів? – бідкається Лис.
- Ні, хвіст якраз на місці, – відповів Братчик Черепаха і висунув хвіст з-під панцира.
- А Лис тільки того й чекав: схопив Черепаху за хвоста і кричить:
- На місці, на місці, Братчику Черепахо! А пригадуєш, як ти вдарив мене по маківці у Матінки Мідоус? Чи забув? Ви були там разом з Братчиком Кроликом! Ну, тепер тобі кінець!
- Просив, просив Братчик Черепаха відпустити його. Скільки не вмовляв, усе дарма.
- Ну, тепер я тебе втоплю, – сказав Братчик Лис.
- А Братчик Черепаха почав благати:
- Тільки не топи мене, Братчику Лисе! Вже краще кинь мене у вогонь – я все ж трішки звик до вогню.
- Але Старий Лис і чути нічого не хоче. Потягнув він Братчика Черепаху до струмка і засунув його у воду.
- А Черепаха кричить:
- Кинь цей корінчик і хапай мене за хвіст! Кинь цей корінчик і хапай мене за хвіст!
- Лис у відповідь:
- Який ще корінчик? Я твій хвіст тримаю, а не корінець.
- Але Братчик Черепаха підняв лемент:
- Мерщій тримай мене, а то я втону! Я тону, тону! Покинь ти цей корінчик і тримай мене за хвіст!

Ну, тут Лис випустив його хвоста, і Братчик Черепаха пішов на дно – буль-буль-плюсь!

Жодними буквами не описати ті звуки, які вилетіли при цьому з горла дядечка Римуса. Це були такі дивні звуки, що хлопчик перепитав:

– Як, як пішов він на дно?

– Буль-буль-плюсь!

– І втопився, дядечку Римусе?

– Хто? Старий Братчик Черепаха? Та хіба ж ти тонеш, коли матуся кладе тебе у ліжечко?

– Ні, звичайно, – замислено відповів Джоель.

– От і Братчик Черепаха не втопився. Бо у воді він був як вдома, друже мій милий.

Буль-буль-плюсь!

Братчик Лис і жаби

Коли наступного дня Джоель прибіг до старої хижі і гукнув здалеку: «Доброго вечора, дядечку Римусе!», старий відповів йому:

– Ай-дум-ер-кер-ком-мер-кер!

Хлопчик дуже здивувався:

– Що ти сказав, дядечку Римусе?

– Ай-дум-ер-кер-ком-мер-кер! Ай-дум-ер-кер-ком-мер-кер!

– Що це означає?

– Це черепашача мова, друже... Пожив би ти з моє, хлопчику, та побачив стільки, скільки я побачив у своєму житті, ти усіх тварин розумів би. Ось тут один старий пацюк мешкає; коли всі ляжуть спати, він, буває, приходять, сидить там у куточку, і ми з ним базікаємо. Вже ж, звісно, те, що він каже, в букварі не знайдеш. Я зараз саме згадав, що сказав Братчик Черепаха Старому Лису, коли Лис відпустив його хвіст.

– А що він сказав, дядечку Римусе?

– Ось це він і сказав: ай-дум-ер-кер-ком-мер-кер! Пірнув на дно озера і звідти – бульбашками: ай-дум-ер-кер-ком-мер-кер!

Братчик Лис – той нічого не сказав, а Сестричка Жаба, що на березі сиділа, почула Братчика Черепаху і гукає у відповідь:

– Джаг-ер-ром-ком-дом! Джаг-ер-ром-ком-дом!

Тут усі жаби, скільки їх було на березі, здійняли лемент:

– Тут не гри-бо-ко! Тут не гри-бо-ко!

А Сестричка Жаба дужче від усіх:

– Брех-ня-це-брех-ня! Бре-ке-ке!

Знову бульбашки пішли від Братчика Черепахи:

– Ай-дум-ер-кер-ком-мер-кер!

Жаби галасують:

– Стри-бай, стрі-бай в о-зе-ро! Стри-бай в о-зе-ро!

А Сестричка Жаба голосніше від усіх:

– Там-ін-ший-рис! Там-ін-ший-рис!

Зиркнув Братчик Лис у воду – і справді, там, у воді, інший Лис.

Потягнувся Лис, щоб потиснути йому руку, і беркиць у воду. Усі жаби галасують:

– Бер-киць! Бер-киць! Бре-ке-ке!

А Братчик Черепаха – бульбашками:

– Ай-дум-ер-кер-ком-мер-кер!

– Що ж, Лис потонув, так, дядечку Римусе?

– Та ні, не потонув, мій хлопчику, – відповів старий, – якось вже вибрався з озера. А ще б хвилька – затягнув би його на дно Братчик Черепаха, і був би Старому Лису кінець.

Як Братчик Кролик впорався з маслом

– Були колись часи, – говорив дядечко Римус, перемішуючи залишки кави в кухлі, щоб зібрати весь цукор, – були колись часи – усі звірі жили дружно, як добрі сусіди.

От якось вирішили Братчик Кролик, і Братчик Лис, і Братчик Опосум усе добро своє тримати разом в одній коморі. Тільки в коморі дах почав протікати.

Братчик Кролик, і Братчик Лис, і Братчик Опосум зібралися його полагодити.

Роботи тут було чималенько, тож прихопили з собою обід. Усі харчі склали на купу, а масло, яке приніс Лис, поклали в криницю, щоб не розм'якло на сонці. І взялися до роботи.

Минув якийсь час – в животі у Кролика забурчало, занило. Все думає про маслечко Братчика Лиса. Як згадає про нього, аж слина капає.

«Відщипну я від нього малесенький шматочок, – подумав Кролик. – От тільки як мені звідси непомітно втекти?»

Працюють усі, працюють. А Братчик Кролик раптом підняв голову, вуха нашорошив і кричить:

– Тут я! Тут я! Чого вам треба?

Стрибнув із даху і геть пострибав.

Пострибав геть Кролик, озирнувся, ніхто за ним не біжить, і щодуху до криниці. Дістав маслечко, полизав і швидше до роботи.

– Де ти був, Братчику Кролику? – запитує Лис.

– Дітлахи мене кликали, – відповідає Братчик Кролик. – Біда сталася: стара моя захворіла.

Працюють вони, працюють. А масло Кролику дуже до смаку припало – ще хочеться. Підняв він голову, вуха нашорошив, гукає:

– Чую я! Чую! Вже йду!

Цього разу трохи довше біля маслечка затримався. Повернувся назад, а Лис і питає його, де це він був.

– До старої своєї бігав. Зовсім помирає, бідолашна!

Знову вдає Кролик, ніби кличуть його. Знову пострибав кудись. Так чисто вилизав відерце Кролик, що сам себе на денці побачив.

Вичистив насухо і щодуху назад.

– Ну, як Матінка Крільчиха? – цікавиться Братчик Лис.

– Боюсь, що померла вже, – відповідає Кролик.

І Братчик Лис, і Братчик Опосум почали плакати разом із ним.

Настав час обідати. Дістають вони свої харчі. А Кролик сидить сумний.

Старий Лис і Братчик Опосум і так і сяк намагаються його підбадьорити і втішити.

– Ти, Братчику Опосуме, збігай до криниці за маслом, – просить Лис, – а я тут похазяйную, на стіл накрию.

Братчик Опосум пострибав за маслом, коли це вже й назад стрибає, вуха тремтять, язик вивалив.

Старий Лис кричить:

– Що сталося, Братчику Опосуме?

– Біжіть краще самі, – каже Опосум. – Там масла – ані крихти!

– Куди ж воно поділося? – питає Лис.

– Схоже, що висохло, – відповідає Опосум.

Тут Кролик каже тихенько сумним голосом:

– У кого-небудь в роті розтануло, ось що!

Побігли вони з Опосумом до криниці – справді, масла ані крихти. Почали сперечатися, як таке диво могло статися. А Братчик Кролик раптом каже, що хтось сліди довкола криниці полишав. Якщо всі ляжуть спати, він спіймає злодія, який масло вкрав.

От лягли вони. Лис і Опосум – ті відразу заснули, а Кролик не спав. Як настав час вставати, він змастив Братчику Опосуму мордочку масляною лапкою, а сам пострибав, ум'яв обід мало не весь, повернувся, будить Братчика Лиса.

– Дивись-но, – каже, – у Братчика Опосума рот весь у маслі!

Розштовхали вони Братчика Опосума, кажуть йому: ти, мовляв, поцупив масло.

Опосум почав відмовлятися. А Братчик Лис – йому б якраз суддею бути – каже:

– Ти! Як же не ти? Хто перший бігав за маслом? Хто перший сказав про пропажу? У кого рот весь у маслі?

Бачить Опосум, притиснули його до стіни. Він і каже, що знає, як злодія знайти: треба розкласти велике багаття, усі будуть стрибати через нього, а хто впаде у вогонь – той, значить, і є злодюжка.

Кролик і Лис погодились, натягали хмизу велику, високу купу, а потім підпалили. Розгорівся вогонь гарненько. Вийшов уперед Братчик Кролик. Відійшов трішки, примірівся та як стрибне – ну просто як птах перелетів через вогнище.

Потім вийшов уперед Братчик Лис. Відійшов трохи далі, поплював на руки, розбігся і – стриб! Низесенько пролетів, навіть кінчик хвоста припік.

– Ти бачив коли-небудь лиса, синку? – поцікавився дядечко Римус.

Джоель подумав, що, певно, бачив, але не зізнався у цьому.

– Так от, – продовжував старий, – наступного разу, як побачиш лиса, придивись гарнесенько, і ти побачиш у нього на кінчику хвоста білу відмітку. Ця мітка – пам'ятка від того багаття.

– А як Братчик Опосум? – поцікався хлопчик.

– А Старий Опосум як розбігся, як стрибонув – і просто в вогонь. Тут і кінець старому Опосуму.

– Але ж він зовсім і не крав масла, дядечку Римусе? – сказав хлопчик, який був дуже незадоволений таким несправедливим кінцем.

– Тут ти маєш рацію, друже! Так часто буває у світі: один наробить лиха, а інший за нього відповідає. Пам'ятаєш, як ти нацькував собаку на поросятко? Але ж не тобі прочуханки дали, а собаці!

Як Братчик Черепаха переміг Братчика Кролика

– Здається, ми вчора говорили про те, що в старі часи, коли звірі жили, як добрі сусіди, ніхто не міг перемогти у хитрощах Братчика Кролика? – сказав дядечко Римус.

– Так, – відповів Джоель. – Ти саме про це й говорив.

– Ну от, я геть забув, що одного разу і цей хитрун Братчик Кролик дав маху, а Братчик Черепаха збив з нього гонор.

– Як це, дядечку Римусе?

– А ось як, синку.

Стрибав якимось Кролик дорогою – стриб-скік! стриб-скік! – а назустріч йому старий Братчик Черепаха. Як же вони зраділи! От Кролик і каже, що він дуже вдячний Братчику Черепасі ще відтоді, як той стрибнув Старому Лису на маківку.

– Так, – сказав Братчик Черепаха, – твоє щастя, що вдалося тобі сховатися в комині. А то б Братчик Лис хутко наздогнав тебе і спіймав.

– Ну, дзуськи, швидше я б його спіймав! Просто мені не хотілося залишати Матінку Мідоус і дівчаток, – відповів Кролик.

Говорили вони, говорили, і почали сперечатися, хто з них найпрудкіший. Братчик Кролик каже, що пережене Братчика Черепаху, а Братчик Черепаха – той об заклад готовий побитися, що пережене кролика.

Сперечаються вони і так і сяк, а потім Братчик Черепаха й каже:

– Гаразд. У мене вдома за каміном заховані п'ятдесят доларів одним папірцем – ставлю їх на те, що я пережену тебе.

І Кролик сказав, що у нього теж є п'ятдесят доларів, і він готовий побитися об заклад, що легко пережене Братчика Черепаху.

От побилися вони об заклад і виклали грошенята, а старого Братчика Канюка обрали суддею. Відміряли вони п'ять миль, наприкінці кожної милі поставили по стовпчику.

Братчик Кролик повинен був бігти великою дорогою, а Братчик Черепаха сказав, що побіжить лісочком. Всі пояснювали йому, що дорогою легше бігти, але старий Братчик Черепаха тримався на своєму.

Покликали подивитись на забаву матінку Мідоус з доньками і всіх сусідів, всі пообіцяли прийти.

Кролик тренувався щодня; він стрибав як коник-стрибунець. А старий Братчик Черепаха – той все лежав у болоті. У нього була дружина і четверо діток, і всі вони були схожі на нього як викапані. Хочеш розрізнити їх – хоч у лупу дивись, та й помилишся.

От настав назначений день, і цього дня старий Братчик Черепаха, і його стара, і четверо діточок – всі прокинулись ранесенько й пішли на місце.

Матінка Черепаха лишилася біля першого стовпчика, дітки біля інших стовпчиків, а сам старий Братчик Черепаха – біля останнього.

Ось почав збиратися народ. Суддя Канюк прийшов, і Матінка Мідоус із дівчатками, і Братчик Кролик пристрибав, святково одягнений: на шиї стрічки, на вухах стрічки. Всі глядачі пішли на дальній кінець доріжки, щоб дивитися, хто першим набіжить. От настав час, суддя Канюк витягує свого годинника і кричить:

– Панове! Ви готові?

Братчик Кролик відповідає «Так!», і стара Сестричка Черепаха кричить «Так!» зі свого лісочка. Кролик як побіжить! А стара Черепаха потихеньку – додому. Суддя Канюк схопився і полетів вперед, дивитися, щоб усе проходило за правилами. Коли Кролик добіг до першого стовпчика, один синочок Черепахи виповз із лісочка. Кролик гукає:

– Ти де, Братчику Черепахо?

– Повзу, повзу, – відповідає синочок.

– Ага! А я попереду! – сказав Братчик Кролик і пострибав ще швидше.

Добіг до наступного стовпчика – другий синочок виповзає з лісочка.

– Ти де, Братчику Черепахо? – гукає Кролик.

– Теліпаюсь, теліпаюсь потихеньку!

Як стрибоне Братчик Кролик – вмить прибіг до наступного стовпчика. А тут ще синочок. Потім ще стовпчик – і ще синочок. Тільки миля лишилася. Кролик вже думав, що перемиг. Тут старий Братчик Черепаха подивився на дорогу і бачить – летить суддя Канюк. Виповз Братчик Черепаха з лісочка, переліз через канавку, пробрався крізь натовп і заховався за останнім стовпчиком.

Підбігає до стовпчика Кролик. Йому не видно було Братчика Черепахи, він і гукає судді:

– Гроші мої, суддя Саричу! Гроші мої!

Тут Матінка Мідоус з доньками як засміються! А старий Братчик Черепаха виліз з-під стовпа і каже:

– Дайте лишень дух перевести, шановні пані та панове. А грошенята таки я виграв!

І справді, прив'язав Братчик Черепаха гаманець собі на шию та й попрямував до дому, до своєї дружини і діточок.

– Але ж це був просто обман, дядечку Римусе!

– Ну, звичайно ж, друже, просто хитрий жарт. Спочатку звірі почали жартувати одне над одним, а від них і люди навчилися, так воно й повелось. Ти дивись гарно, синочку, щоб над тобою ніхто не кепкував так, поки ти молодий. Потім вже буде важче, коли волосся у тебе посивіє.

Братчик Кролик і Братчик Горобчик

Дядечко Римус сидів похмурий. Кілька разів він навіть зітхнув важко і закректав.

Джоель зрозумів, що чимось засмутив дядечка Римуса.

Він ніяк не міг пригадати, що ж такого поганого накоїв, але все ж йому було якось ніяково. Раптом дядечко Римус глянув на нього так сумно-сумно і запитав:

– Що це ти наплів своїй мамі про свого братика?

– Що таке, дядечку Римусе? – запитав хлопчик і почервонів.

– Я чув, що твоя мама хоче покарати його після твого базікання.

– Ну, дядечку Римусе, я ж лише сказав їй, що він смикав часник у тебе на грядці й кинув у мене камінь.

– Послухай, що я тобі скажу, друже, – пробурмотів старий, відкладаючи вбік ярмо, яке він плів. – Послухай, що я скажу: погане це діло – бути ябедою. Ось я вже восьмий десяток на світі живу, а жодного разу не бачив, щоб плітки добром скінчились. Пам’ятаєш, що сталося із пташкою, яка пліткувала про Братчика Кролика?

Хлопчик не пам’ятав, але йому дуже хотілося послухати про це. Йому кортіло знати, яка ж це пташка була ябедою, пліткаркою і пустомелею.

– Це був такий собі горобець-стрибунець, – вів далі старий. – Горобці завжди втручались у чужі справи. І зараз у них така звичка лишилася. Тут він клює, там цвірінькне і все пліткує, і все пліткує.

Одного разу, після того, як Братчик Черепаха перехитрував Братчика Кролика, сидів Кролик у лісі й міркував, як би йому відігратися. Коти шкребли в нього на душі, дуже злий він був, Братчик Кролик. І лаявся, і бурчав – просто лихо, краще й не говорити про це в казці. Думав він, думав, потім раптом схопився та як крикне:

– Гаразд, дідько його бери, осідлаю я знову Братчика Лиса! Покажу Матінці Мідоус з доньками, що я хазяїн Старого Лиса, – як хочу, так і кручу ним!

Братчик Горобчик з дерева те почув і заспівав:

А я скажу Братчику Лису!

А я скажу Братчику Лису!

Цінь-цвірінь, розповім,

Цінь-цвірінь, розповім!

Братчик Кролик трохи знітився і не знав, як же бути. А потім подумався: хто першим прийде, тому й повірить Братчик Лис. Пострибав додому – стриб-скік, стриб-скік! – дивиться, аж ось і він сам, Братчик Лис простує стежкою.

– Як це розуміти, Братчику Лисе? – почав Кролик. – Кажуть, ти хочеш мене на той світ загнати, діточок передушити, а хатинку зруйнувати.

Лис ледь не сказився від злості:

– Звідки ти це взяв? Хто тобі таке сказав, Братчику Кролику?

Кролик спершу вдавав, що не може сказати, а потім зізнався, що Братчик Горобчик йому про це розповів.

– Ну, я, звісно, спересердя всіх на світі вилаяв, як почув таке, – сказав Братчик Кролик. – І тобі перепало теж, Братчику Лисе.

– А ти наступного разу не вір пустопорожнім балачкам, – відповів Лис. – Ну, бувай здоровий, я піду, Братчику Кролику!

Побіг Братчик Лис геть, зирк – Горобець з кущика на дорогу злетів.

– Братчику Лисе, – гукає, – агов, Братчику Лисе!

А Лис знай трюхикає потихеньку, ніби й не чує. Горобчик за ним навздогін:

– Братчику Лисе! Постривай, Братчику Лисе! Я щось знаю... Послухай лишень!

А Лис усе біжить та біжить, ніби й чути не чує і бачити не бачить Братчика Горобчика. Потім влігся на узбіччі, ніби зібрався подрімати. Горобчик все гукає його та й гукає, а Старий Лис анічирк у відповідь.

Підскочив до нього Горобчик зовсім близенько:

– Братчику Лисе, а що я тобі скажу!

Повернув голову Лис, каже:

– Сядь-но мені на хвіст, Братчику Горобчику. На одне вухо я недочуваю, а друге зовсім не чує. Сядь на хвіст.

Сів Горобчик йому на хвіст.

– Усе ще не чую, Братчику Горобчику! На одне вухо я недочуваю, а друге геть не чує. Сядь мені на спину.

Сів Горобчик йому на спину.

– Стрибни мені на голову, Братчику Горобчику. Я на обидва вуха глухий.

Стрибнув на голову Горобчик.

– Стрибни мені на зубчик, Братчику Горобчику. На одне вухо я недочуваю, а друге зовсім не чує.

Стрибнув Горобчик Лису на зубчик, а Лис...

Тут дядечко Римус заговк, широко роззявив рота і стулив знову, так що стало зрозуміло, чим уся справа скінчилася.

– Братчик Лис проковтнув його, дядечку Римусе? – запитав про всяк випадок хлопчик.

– Наступного ранку, – відповів дядечко Римус, – йшов дорогою Братчик Ведмідь і надібав там пір'їнки. І чутки пішли лісом, що Матінка Сова знову з'їла когось на сніданок.

Як Братчик Кролик позбувся хвоста

– Яюсь... – почав дядечко Римус, вмощуючись зручніше, – яюсь ішов Братчик Кролик дорогою, вимахуючи своїм довгим, пухнастим хвостом...

Тут старий заговкнув і поглянув скося на хлопчика. Але той вже звик до того, що у казках дядечка Римуса завжди траплялися дуже незвичайні речі, й анітрішечки не здивувався цим словам. Тоді старий почав знову, вже гучніше:

– Яюсь ішов Братчик Кролик дорогою дуже поважний і вимахував своїм довгим, пухнастим хвостом.

– Ти що, дядечку Римусе? – вигукнув хлопчик, широко розплющивши очі. – Де ж це таке буває, щоб у кроликів були довгі, пухнасті хвости?

Старий випрямив спину і суворо поглянув на хлопчика.

– Якщо ти хочеш слухати, то слухай, а не перебивай, – серйозно сказав він. – А якщо не хочеш, я піду займатися своїми справами – у мене он скільки роботи сьогодні!

– Ні-ні, я слухаю, дядечку Римусе!

– Дивись мені! От, значить, яюсь ішов Братчик Кролик дорогою, вимахуючи своїм довгим, пухнастим хвостом. А назустріч йому... ну звичайно ж, Братчик Лис, та з якою великою низкою риби!

Кролик покликав його і запитав, де це він роздобув таку чудову низку риби. А Лис відповів, що наловив.

Братчик Кролик запитав, де, а Лис сказав, що спіймав рибу в річці. І Кролик поцікавився, як, бо він страшенно любив пічкуриків. Ну, сів Братчик Лис на колоду та й каже:

– Це нехитра справа, Братчику Кролику. Як знайде сонечко, йди на річку, опусти у воду хвіст та й сиди собі до світання, от і витягнеш цілу купу риби.

От увечері попрямував Кролик на рибалку. Погода була холодна. Як прийшов на річку, вибрав місцинку гарненьку, вмовстився, а хвіст – у воду. Сидить та й сидить, зирк – і день настав. Потягнув хвіст Братчик Кролик – щось хруснуло; потягнув ще раз – а де ж хвіст? Дивиться Кролик, а на річці – крига, а в кризі – пучок, не то вовна, не то травичка, не то хвіст, не то купина.

Тут старий заговк.

– Він відірвався у нього, хвіст, так, дядечку Римусе?

– Відірвався, синку. Відтоді сам Братчик Кролик куций, і діточки в нього куці, і онуки куці.

– І все через те, що у Братчика Кролика хвіст примерз до криги?

– Так я чув, синку. Певно, вони всі хотіли бути схожими на свого татка.

Як Братчик Черепаха усіх здивував

– Скажи, дядечку Римусе, – поцікавився якимось хлопчик, – а правда, що Братчик Кролик був найхитріший серед усіх-превсіх? Хитріший від Братчика Вовка, і Братчика Опосума, і Старого Лиса?

– Лише не хитріший від Братчика Черепахи, – підморгнув йому старий. – Бо найхитріший серед усіх був Братчик Черепаха! Ось послухай, синку, який хитрий був маленький Братчик Черепаха.

Надумала якимось Матінка Мідоус з дівчатками варити льодяники. І стільки сусідів зібралось на їх запрошення, що патоку довелося налити у великий казан, а вогонь розкласти надворі.

Ведмідь допомагав Матінці Мідоус носити дрова, Лис приглядав за багаттям. Вовк собак відганяв, Кролик тарілки змащував маслом, щоб льодяники до них не пристали.

А Братчик Черепаха – той заліз на крісло і обіцяв поглядати, щоб патока через край не втекла.

Сиділи вони усі разом і один одного не кривдили, бо заведено було у Матінки Мідоус: хто прийшов, залишай всі чвари за дверима.

От сидять вони, теревені правлять, а патока вже піниться потроху і булькоче. І кожен почав вихвалитися.

Кролик каже – мовляв, він від усіх швидший, а Черепаха погойдується собі у кріслі та поглядає на патоку.

Лис каже – він від усіх хитріший, а Черепаха все погойдується у кріслі.

Вовк каже – він найлютіший, а Черепаха все погойдується та й погойдується у кріслі.

Ведмідь каже, що він сильніший від усіх, а Братчик Черепаха все погойдується та й погойдується. Потім примружив око та й каже:

– Схоже на те, що мене, стару шкаралупу, вже до уваги й не беруть? Ну, ні! Чи ж дарма доводив я Братчику Кролику, що є бігуни кращі від нього? От захочу, доведу Братчику Ведмедю, що йому зі мною не впоратись. Тут всі почали сміятися і реготати, бо на вигляд Ведмідь дуже вже сильний. От Матінка Мідоус встає і питає, як вони хочуть помірятись силою.

– Дайте мені міцну мотузку, – просить Братчик Черепаха, – я пірну під воду, а Братчик Ведмідь хай спробує витягнути мене звідти.

Всі знову – в регіт, а Ведмідь встає і каже:

– А мотузки в нас немає.

– Так, – каже Братчик Черепаха, – та й сили також.

А сам погойдується і погойдується у кріслі та поглядає, як кипить і булькоче патока.

Зрештою Матінка Мідоус сказала, що, так і бути, позичить їм свою мотузку для білизни, і поки льодяники прохолонуть у тарілках, вони можуть піти на озеро.

Братчик Черепаха сам був розміром з долоньку, так що дуже смішно було слухати, як він вихваляється, що перетягне Братчика Ведмедя. І всі попрямували на озеро. Братчик Черепаха обрав місцинку на власний смак, узявся за один кінець мотузки, а другий простягнув Ведмедю.

– Значить, так, пані та панове, – сказав він, – ви усі з Братчиком Ведмедем йдіть он у той лісочок, а я тут залишусь. Коли я крикну, хай Братчик Ведмідь тягне. Ви усі тримайтеся за той кінець, а з цим я й сам упораюсь.

Ну, всі пішли, і Братчик Черепаха залишився біля озерця один. Тоді він пірнув на дно і міцно прив'язав мотузку до велетенського корча. Потім випірнув і гукає:

– Тягни!

Накрутив Братчик Ведмідь мотузку на руку, підморгнув дівчаткам та як смикне!

Тільки Братчик Черепаха не піддався. Узяв Ведмідь мотузку обома руками та як рвоне! А тому знову хоч би що. Тоді повернувся Ведмідь, перекинув мотузку через плече і зібрався було піти геть разом з Братчиком Черепахою, та нічого в нього не вийшло: Братчик Черепаха – ані руш!

Братчик Вовк не втримався і почав допомагати Братчику Ведмедю. Але користі з того було мало. Усі вони взялися за мотузку і як налягли! А Братчик Черепаха кричить:

– Гей, ви там! Чого так погано тягнете?

Побачив Братчик Черепаха, що вони перестали тягнути, пірнув і відв'язав мотузку. А коли вони підійшли до озера, Черепаха вже сидів на бережку, ніби нічого й не сталося.

– Коли ти смикнув останній раз, ти ледь не переміг мене, – каже Братчик Черепаха. – Ти дуже сильний, Братчику Ведмідь, але я таки дужчий!

Тут Ведмідь повертається до Матінки Мідоус і каже:

– Щось у мене слинка тече! Певно, льодяники вже прохолости.

І всі взялися за льодяники, а старий Братчик Ведмідь набив повний рот і голосно захрумкотів, щоб ніхто не почув, як з нього сміється Братчик Черепаха.

Старий замовкнув.

– І як тільки мотузка не порвалася... – задумливо сказав хлопчик.

– Мотузка! – вигукнув дядечко Римус. – Дорогенький, та ти знаєш, які тоді були мотузки? У Матінки Мідоус така була мотузка – хоч бика на ній вішай!

І хлопчик охоче повірив мудрому дядечку Римусу.

Вже зовсім стемніло надворі, коли Джоель обійняв старого і сказав йому: «На добраніч».

– Як багато казок ти знаєш, дядечку Римусе! – зітхнув хлопчик, якому дуже не хотілося розлучатися зі стареньким. – А що ти мені завтра розповіси?

Дядечко Римус лукаво посміхнувся:

– От уже й не знаю, синку. Може, я розповім тобі, як Братчик Кролик налякав своїх сусідів. Або ж про те, як Братчик Лис упіймав Матінку Конячку. Чи про те, як Ведмежатко бавило маленьких Крокодильчиків. Багато казок на світі. А тепер біжи, друже, хай тобі насняться чудові-пречудові сни.

Переказ з англійської Лесі Борсук

Анатолій Птіцин

Натхнення

Ранні сутінки, зимова холоднеча. Просторий двір із великими сараями. У глибині двору – старий, трохи похилений будинок із широким фасадом. Двір укритий снігом. На вулиці – ні душі. Пора ще не пізня, та присмерки вже огортають дорогу. Біля воріт, що ведуть у двір, сидить, підібгавши ноги й розгойдуючись, щоб зігрітися, білявий хлопчик у подертому кожусі. Він обертає голову, дивиться в один бік, у другий, з надією, що побачить хоч яких-небудь подорожніх. Він сидить уже давно – може, півгодини, а може, й три години, і страшенно змерз. Але він терпляче сидить на лавці і чекає, чи не проїде хто повз його двір. До хати хлопчина зайти не наважується. Адже він не просто сидить на

вулиці, а працює. Він зайнятий справою: чекає, що раптом хтось із припізнілих подорожан проїздитиме повз їхню хату. Будинок, що біля його воріт сидить хлопчик, – не просто помешкання. Це щось на кшталт заїздного двору, що належить його батьку. Кожен, кого умовиш зупинитися в них, принесе сім'ї хоч якийсь прибуток.

Хлопчик підводиться, переступає з ноги на ногу, підгинає від холоду пальці й намагається сховати руки в закороткі рукави. Вуха у нього також мерзнуть, мерзне ніс і щоки.

От якби зараз до воріт під'їхали накриті рядном величезні сани, що пахнуть сіном. Сани з веселими моторними візниками. Якби вони спитали зі сміхом: «Хлопче, де тут можна погрітися? Закусити й випити чарку та переночувати біля печі?»

Тоді хлопчик, котрого звати Шолом, підхопився б із лавки і розчинив би ворота. Тоді Шолом показав би веселим візникам просторий двір, стайню для коней, повітку для саней. Він гукав би їм щосили: «Сюди дядечку, сюди заїжджайте!»

Затим він допоможе розпрягти коней і поведе заїжджих по чистому снігу до великого занедбаного будинку. Вони піднімуться широкими сходами, і батько чи, може, мачуха покажуть гостям кілька комірчин із дерев'яними ліжками. Гості мерщій потягнуться до вогню, почнуть грітися, скидати кожухи. Тоді й Шолом

зміг би якийсь час погрітися біля кухонної печі. Він би притулив до печі щоку й руки, закоцюблі ноги, притулився б до печі колінами. Йому стало б так тепло!

Хлопчик на лавці думав про натоплену хату, і йому на мить стало тепло. Та, на жаль, він сидів не біля печі, а надворі, біля воріт. У Шолома була багата уява, але не настільки, щоб зігріти його на морозі.

Однак на дорозі не показувалися сани з веселими візниками. До двору ніхто не підїжджав. Узимку по Дніпру пароплави не ходять, і приїжджих у Переяславі мало. А коли й приїде хтось заможний, то зупиняється не в заїжджому домі Нахума Рабиновича, а в багатій гостиниці Рувима Ясногородського.

Хлопчик біля воріт заїжджого двору – це Шолом Рабинович. Він сидить, терпить холод і, щоб не нудьгувати, малює гілкою на снігу лінії, літери та усміхнені пички. Шолом не малює сумних облич, він не любить сумних історій, навіть коли ці історії з глибокої давнини. Шолом малює на снігу, потім кидає гілочку, хукає на замерзлі пальці й ховає руки в короткі рукави подертого кожуха. Шолом сидить на лавці біля воріт, чатує на подорожан, а уява несе його далеко-далеко від непривабного нудного дому. Шолом лине думками вдалечінь і знову забуває про холоднечу. Він мріє про скарб. Про що ж іще може марити хлопчак? Про скарб, що закопаний неподалік від містечка Воронка, де хлопчик провів

свої ранні дитячі роки. Там, у Воронці, Шоломів батько, Нахум Рабинович, вважався найзаможнішою людиною. Там батько мав силу-силенну клопотів: він був орендарем, постачав на завод буряк, тримав земську пошту, торгував зерном, рубав ліс.

А ще там, у містечку, височіла така гора, така гора, що її вершина майже сягала хмар! А за горою був закопаний скарб.

Справжнісінький скарб, ще з Хмельниччини. О, про той скарб знали всі околиці Воронки. Минали роки, але про скарб не забували. Сила-силенна людей незліченну кількість разів бралася викопати той скарб, і щоразу людям доводилося кидати роботу. Шукачі скарбу повсякчас натикалися на кістки, на рештки людей у саванах. То, напевне, були наші предки, а може, й мученики... Шолом пригадує ті розповіді й здригається. Від чого? Може, від морозу? Марити про скарб краще, ніж замерзати й очима, що сльозяться від холоду, вдивлятися в зимовий шлях, де вже сутеніє. Хлопчик самотньо сидить на крижаній лавці, шлях пустельний, ніхто не їде і не йде. Вдома чекають, що Шолом приведе подорожан, адже в хаті ще десятеро дітей. І мачушиних, і рідних братів та сестер Шолома, і спільних дітей, що народилися вже у батька з мачухою. Там чекають Бреха і Вівик, улюблені Шоломові брат і сестра. Шолом мусять привести додому хоч кого-небудь. Рідні знають,

що він вартує біля воріт, розраховують на нього, наче він може вигадати отих подорожан. Наче гості можуть з'явитися від того, що він палко бажатиме їхнього прибуття. Звісно, Шолом хоче, аби хтось показався на дорозі, зайшов до них у дім. Він мріє про це так само, як і про скарб, але поки що і те, і те лишається всього лиш мріями. Біля воріт нема гостей, а скарб – він як і був, так і залишається закопаний. Десь там, за Воронкою на горі.

Шолом розуміє: там, удома, сподіваються, що йому пощастить і Бог пришле гостей. Проїжджі гості заплатають за нічліг і тепло, розрахуються грошима або харчами. Великій сім'ї небайдужий будь-який прибуток.

Шолом марить про скарб, згадує Воронку, й далі мерзне на лавці біля воріт. Якщо гості й з'являються, то це буває завжди несподівано. Ніхто не їде, й хлопчикові уривається терпець. Він підводиться, минає ворота, йде до повітки. Нудно, холодно. Коли мрієш або стрічаєш гостей, час біжить набагато прудкіше.

«Якщо знайти скарб, – думає Шолом, – то мачуха купить багато їжі й нового кожуха»

Якщо знайти скарб, то Шоломові, може, й не доведеться сидіти біля воріт і мерзнути. І знову малий думає про скарб, подорожан, дорогу, зиму... І про те, що йому хочеться їсти. Холод і голод беруть своє. Замерзлий як бурулька Шолом рішуче повертається у дім.

Але тут на нього накидається мачуха. Ледве зачувши, як грюкнули двері, вона постає на порозі з приємною усмішкою, що призначається для гостей. Не побачивши гостей, мачуха переносить усю увагу на Шолома. Вона не бачить гостей, вона бачить дитину, що пішла від воріт. Мачуха від злості мало не луснула. На Шолома ллються потоки лайки. Мова у мачухи багата й барвиста. Тільки складається переважно із лайливих слів. Ті слова крутяться, звиваються, ллються, ніби олія.

– Щоб тебе скрутило, розкрутило й викрутило!
Щоб тобі болячки й кольки, і ломоти, і сухоти! Хай тобі скорботи й сухоти! Нехай би тобі свербіло і кусало, й тріпало, і розтрусало, й витрусало, і перетрусало!

Шолом слухає, непомітно підбираючись до тепла. Він переступає з ноги на ногу, ніби ненавмисне наближаючись до печі. Що тут скажеш? Він терпляче зносить лайку, тим більше що поки мачуха свариться, він має стояти й слухати. Аякже. А поки стоїть і слухає, то гріється. Діти повистромляли носи, слухають мачуху. Ось висовується, співчутливо посміхаючись, Вівик, супиться, мимоволі засуджуючи мачуху, Бреха. Батько мовчить, не виходить, зайнятий власними справами. Але, звичайно, теж чує лайку.

Шоломів батько – високий чоловік із повсякчас заклопотаним обличчям та широким, блідим лобом, покарбованим зморшками, із ріденькою кучерявою борідкою. Він людина поважна, богомольна, знавець талмуду та давньоєврейської мови. Людина з допитливим розумом гравця в шахи, яка до того ж знається на діамантах. Батько займається власними справами. Він веде довгі бесіди з миршавим рудим чоловічком – Арнольдом із Підварків. Цей Арнольд умів підтримати Шолома і дати йому пораду. Зараз Арнольд балакав із батьком.

А мачуха тим часом свариться. Вона вміє лаятись. Вона надзвичайно лається! Мачушина лайка давно стала знаменитою.

Шолом гріється, мачуха репетує. «Щоб тебе витрусило й перетрусило! Щоб тебе скрутило, розкрутило й перекрутило!»

Шолом слухає. Він не поспішає назад, на мороз. Він тішиться теплом. У тринадцять років Шолом утратив матір. Зараз у батька нова дружина. Шолом живе у великій сім'ї. Разом із Шоломом у ній одинадцятьох дітей. Усі вони десь поряд. Усім шкода Шолома, всі його люблять. Мачуха свариться не тому, що вона така черства й люта, – їй треба годувати дітей, себе й чоловіка. Гість потрібен їхньому заїздові саме зараз, коли Шолом прийшов погрітися додому. Ось саме тепер, коли цей нестерпний хлопчисько гріється біля печі, ось саме зараз, як здається мачусі, повз їхній двір проїздить багатий купець у ведмежій шубі. Мачуха так вилаялася, що навіть вогник свічки присів, стараючись не потрапляти їй на очі. Протяги теж припишли.

Перед мачушиними очима постає пишний купець у ведмежій шубі, що вже віддаляється від їхнього двору, і голос її наливається новою силою:

– Повз двір проїжджає багатий купець, а до нього ніхто не озветься, ніхто не зустріне біля воріт! І він поїде собі геть! Ніхто не закричить: «Сюди, сюди, ваша милість, до нас, будь ласка! До нашої гостиниці».

Йому ніхто не відчинить воріт, не покаже стайні, не проведе його у великий будинок, де всього за кілька монет його зустрінуть, ніби ясновельможного пана. А може, навіть як короля! Одинадцятьох дітей, мамо

моя, і багатий купець проїде повз них! – жахається мачуха. – А цей хлопчисько гріється біля печі!

Мачуха береться під боки, й на Шолома вивергаються нові потоки лайки.

– Щоб тебе підняло та гепнуло! Щоб тобі ні дна ні покришки! Розбійник, нікчема, Іван Поперило, виродок, чорт знає що, гірше й не придумаєш!

І так далі, і все швидше та швидше.

– Ти чому не сидиш біля воріт?

Уява в мачухи багата, хіба інакше б вона лаялася так пишнobarвно. Уява змальовує мачусі, що дитина прогавила принаймні не одного, а п'ятьох грошовитих купців або саней з ремісниками чи селянами! Та це ж суцільні збитки! Суцільна прикрість і мука ця дитина!

Потік лайки не слабшає, а навпаки, посилюється. Обірвавши свою вчену бесіду, виходять батько й Арнольд із Підварків, частий гість у цій сім'ї.

– Хано, – каже Арнольд, – я проходив – на вулиці нікого не було!

Арнольд не боїться ні Бога, ні чорта, ні місцевих багатіїв, ні царських чиновників. Він співчутливо дивиться на закоцублого Шолома, що й досі не зігрівся. Мачуха не б'є і, певне, геть не хоче образити хлопця. Але ж треба мати здоров'я, треба ж себе якось підбадьорювати, щоб не опустилися руки, щоб вистачало снаги годувати, одягати, взувати, обпирати та

вчити одинадцятьох дітей! Треба ж бігати, крутитися, вичищати, вимивати, готувати і... мабуть-таки, треба лаятися? І ніхто не обриває на півслові жінку, що опікується одинадцятьма дітьми. Та й Шолом не сердиться, не огризається. Він обертається й іде. Куди? Надвір, на свою лавку, – лічити, скільки напало сніжинок, та чекати подорожніх.

Шолом виглядає на вулицю. Він бачить незайманий сніг. Звісно, ніхто нікуди не проїхав за ті кілька хвилин, що він був у домі. Ніхто не пройшов повз ворота ні в той, ні в інший бік. Шолом міг би ще трохи погрітися в домі. Все одно тут не проїздили ні купці, ні селяни: на дорозі жодних слідів. Ні від коліс, ні від людських ніг, ні від звірячих лап. Хлопчик озирається, та з будинку ще доносяться мачушині прокльони. Шолом зітхає, вмощується на лавці й починає згадувати про скарб, про своє життя у Воронці та про свого першого товариша, від котрого він почув казок більше, ніж знає їх решта мешканців Воронки. Невелике містечко Воронка, але чудове, сповнене краси. І хоча його за півгодини можна перетнути вздовж і впоперек, зате в ньому сила-силенна історій і легенд. Так багато, що вони могли б скласти величезну книгу. Маленький Шоломів товариш знає неймовірну кількість казок. Ці казки допомагали забути друзям і про нудне навчання, і про злиденне харчування, і про сусідських хлопчаків

та недобрих дорослих. Ті казки і зараз допомагають Шолому згаяти час. Але від казок тепліше не стає. Мороз міцнішає, короткі рукави кожуха, здається, стають ще коротшими. А лавка мов крига. Авжеж, на вулиці не теплішає. Шолом встає, ходить, тупає ногами, з його рота валить пара, а під ногами рипить сніг. З його рипіння хлопчик розуміє, що сьогодні холодніше, ніж учора. Йому так часто доводиться ходити по снігу, що з того рипіння він завиграшки може вгадати, холодно на вулиці чи дуже холодно. Але й дуже холодно, і холодно – це кепсько.

Шолом зиркає на широкий фасад похиленого будинку й думає, що слід було б повернутися. Він підходить до дверей, але зупиняється і повертається назад. Він згадує про той невичерпний запас прокльонів, що впаде на нього, якщо він знову прийде сам.

Язиката Хвеська, – кажуть, похитуючи головами, місцеві селяни про мачуху Шолома.

Улітку в заїжджому домі Нахума Рабиновича багато селян. Тут спиняються й дрібні торговці, й працьовиті кравці, й пихаті шинкарі, й міцні бондарі, й веселі шевці, й ковалі та вантажники, й відчайдушні візники, й маклери та музиканти. Влітку людей багато і роботи вистачає. Багато хто привозить на ярмарок свій товар, кожен вихваляє витвір своїх рук. У вільний час вони розмовляють, діляться враженнями та простими, гли-

бокими думками. До тих думок дослухався і Шолом Алейхем. Він спостерігав за мімікою та жестами гостей, запам'ятовував професійні звороти. Слухав, як балакають багаті купці та бідні наймити. Він дослухався й дивлявся до всього, ще не знаючи, що минуть роки, і ті люди почнуть жити другим життям на сторінках його творів.

Шолом помічав усе кумедне, імітував людей, їхні манери, мову, та ще й так, що всі, хто бачив ті вистави, лягали від сміху. Побачивши когось уперше, він тут же знаходив у ньому щось недоладне та смішне, надивлявся як пухир і починав його зображувати. Дітлахи заходилися від реготу, а батьки безупину скаржилися вчителю, що хлопець передражнює геть усіх наче та мавпа. Навіть мачуха регоче, коли Шолом дотепно передражнює гостей і знайомих. Звичайно, всім було смішно дивитись, як Шолом перекирлює когось. Але кому приємно бачити, що перекирлюють тебе самого? Це нікому не подобалося. Тож Шоломові частенько перепало то від мачухи, то від учителів за те, що він, насмішник, передражнює всіх поважних людей міста. А ось Арнольд із Підварків реготав разом із хлопчиком. Арнольд був розумним, книжником, людиною вільною від пересудів та страхів. Він завжди намагався підтримати талановитого хлопчика. У шанованих перяславських євреїв він викликав зневагу і сміх,

цей містечковий бунтар-самоук, що виступав проти віковичних традицій та звичаїв. Відщепенець та й годі! А Шолом саме від Арнольда почув про Сенеку, Шевченка, Чернишевського та багатьох видатних людей. Арнольд заронив у Шоломову душу прагнення до іншого життя. Щойно випадала вільна хвилинка, як хлопчик ходив за Арнольдом із Підварків і уважно дослухався до його порад. Арнольд уже давно вмовляв Шоломових батька та мачуху відправити хлопця навчатися. «Скажіть мені, – питався він дядька Піна, брата Нохума Рабиновича, – ну навіщо залишатися

тут такій золотій голові? Що нового дізнається тут Шоломко? Що євреї вийшли з Єгипту? То цю легенду він знає вже давно»

Арнольд одним із перших розгледів талант Шолома. Арнольд із Підварків першим сказав мачусі Шолома, що хлопчина, мабуть, стане письменником. Шолом не тільки передражнював людей. Він черпав від них просту народну мудрість. Він убирав у себе іскристий народний гумор і глибоку народну філософію. Наприклад від шевця, їхнього постояльця, Шолом якось почув: «Життя людини, ніби пара чобіт. Поки підшви цілі, чоботи лишаються чобітьми. Та варто підшвам зноситися, так чоботям і край».

Так дивився на світ старий швець. А знайомий столяр сказав якось : «Людина – як столяр. Живе, живе, а потім помирає».

А візник, певне, міг би порівняти людське життя, даруйте на слові, з конячиною.

Шолом дивився на цих простих людей, на мачуху Хану, на батька, на Арнольда з Підварків, на побожного дядька Піню, батькового брата, що зазвичай говорив відомі речі й любляв, щоб до його слів прислухалися. Все це вбирав Шолом і з усього добував зерна мудрості. Він слухав усіх. Бувало таке, що навіть зовсім мала дитина допомагала йому збагнути світ глибше, ніж тисяча мудреців.

– Шоломе, – якось спитала його маленька сестричка, – а це все надовго?

Вона дивилася на Шолома, на світ, на широко відчинені ворота, на дерева.

– Що «це»? – перепитав Шолом. Він не зрозумів, що мала на увазі дівчинка. Але не відмахнувся від її питання.

– Усе це! – обвела вона очима, руками все, що їх оточувало, – двір, криницю, зелену діброву, небо, шлях, пташок, що виспівували тут і там. – Усе це. Надовго?

Шолом зрозумів, що мала на увазі сестричка – світ, у котрому вони жили.

– Либонь, назавжди, – знизав плечима хлопчик. Він не хотів говорити багато.

– Це добре, – втішено промовила маленька, – мені тут дуже подобається!

Тут – на Землі, в житті, так зрозумів Шолом. І вони засміялися. Шоломові тут також дуже подобалося.

Час збігав, падав сніг. Шолом сидів на лавці й поглядав на порожній шлях. Він знав, що як сьогодні до них ніхто не заверне, то йому доведеться просидіти на морозі довго. Він прийде вночі додому, і йому ще доведеться колихати дитину, допомагати мачусі.

Шолом знову встає, ходить попід воротами, підходить до сараю, повертається, знову підходить до самих дверей будинку і знову йде назад. На думку йому спадають ті слова, котрими почне його обзивати мачу-

ха, якщо він несподівано знову повернеться додому. Шолом дивиться на ворота і згадує слова, що починаються на літеру «в», як і ворота. Він дивиться на лавку і думає, що лавка починається з літери «л». Він дивиться на стайню й пригадує слова на літеру «с».

Зненацька йому в голову приходять лексикон, тобто словник, що його він може скласти з крутих і не дуже словечок своєї мачухи. Свій перший літературний твір Шолом склав не тут, не на лавці. Але початок був покладений саме тут. Шолом починає реготати. Авжеж, із прокльонів його мачухи точно вийде цілий словник! Дарма, що губи й щоки зазім'яли від холоду, Шолом регоче, аж падає. Він знає чим займеться сьогодні ввечері, коли прийде додому.

Хлопчик не ображається на мачуху, хоч йому й кортить погрітись. Він розуміє, що не мачуха Хана вигнала його на мороз, а їхнє нужденне життя. Але ідея захльостує його, і вдома він сідає за лексикон.

А – анциболот, арештант, арідник, аман, асмодей.

Б – бандит, барило свиняче, баба, блощиця, балдика, баняк, банькатий, безголовий, безштанько, базікало, бамбула, балухатий.

В – вигадько, вихрест, віслюк, вертихвіст, волоцюга, вредна тварюка, виродок, вайло, вахлак, вітрогон, вирлоокій, витрішкуватий, вирячкуватий, вилупок, вовкулака, відьмак.

Г, Г – голодренець, ґевал, горлоріз, грабіжник, ґемон, гава, гаспид, громило, горлань, галайда, галабурдник.

Д – дурило, довготелесий, дармоїд, дурисвіт, довбешка.

Ж – жадуха, жерун, жеруха, жмайло, жлукто, жебрак.

З – заїка, злодієнко, зміюка, зайдисвіт, задрипа, заводій, заволока, зачуха, задрипанець, замазура, злодюга, злидень.

І – ідол.

Й – йолоп.

К – картяр, капосник, каторжник, кислиця, кишка ненажерлива, коминотрус, кат, крутій, конокрад, капризун, канюка.

Л – ледащо, ледар, лежень, люципер, лемішка, лупатий, лайдак, ланець.

М – мавпа, мазниця, маруда, мамула, макуха, м'яло.

Н – недоріка, нахаба, ненажера, невіглас, невдаха, нечупайда, нетіпаха, нечепура, нечиста сила.

О – обихвіст, опудало, острожник, одоробло.

П – пархач, патlach, паскуда, пройда, прожера, пулькатий, прибудда, пuzдратий, падло, паршивець, паскуда, партач, патякало, потвора.

Р – ряжка, розбишака, ракло, роззява.

С – сагайдак, сажотрус, садикало, сверблячка, супостат, стерво, смердючий.

Т – торба, тревна кишка, тюхтій, тюряжник, телепень, трутень.

Ф – флявора, фльондра, фляскодрига.

Х – холера, хавка, хамло, халаштан, халамидник, хляка, хвойда, хвалько, харцизяка.

Ц – цибатий.

Ч – черевань.

Ш – шахрай, шарпак, шолудивець, шелихвіст, шалапут.

Шолом швидко складає свій словник – матеріалу вистачає. Хлопчик записує до щоденника прокльони, чути від мачухи, і називає словник «Лексиконом». Поки він занотовував слова до щоденника, не помітив як ззаду підійшов батько. Нахум з-за спини Шолома прочитав словник, узяв щоденника і пішов читати мачусі перший твір свого сина. Слідом за батьком вийшов і Арнольд. Він думав захистити хлопчика, якщо Хана розгнівається і поб'є посуд об чиюсь голову. Батько читав уголос «лексикон» – словник мачушиних прокльонів, а Хана стояла і слухала. Потім вона забрала словник, і заходилася вчитуватися у нерівні учнівські рядки. Шолом заляк від жаху. Зараз він би краще погодився простояти цілий день на морозі, ніж пережити те, що на нього чекало. Шолом думав, що ось зараз, саме зараз йому доведеться дуже кепсько. У будинку запанувала тиша. Навіть тіні почали відповзати

подалі від мачухи. Шолом меланхолійно думав про те, що саме їй трапиться зараз під руку.

Березовий віник набагато кращий від глечика.

Але сталося чудо! Коли мачуха дочитала лексикон, на неї несподівано напав шалений регіт. Вона просто падала зо сміху. Здавалося, її зараз шляк трафить. Вона реготала, ляскала себе по боках, підстрибувала, вищала, аж знесиліла. Шолом був урятований! Цей порятунок йому подарував сміх. Відсміявшись, мачуха сказала :

– Нохуме, та наш Шолом точно письменник!

– Письменник? – здивувався батько, хоча він і сам це завжди стверджував.

– Звісно, письменник, – підтвердив Арнольд, котрий стояв поруч. І всі діти Рабиновичів – і сестра Бреха, і брат Вівик, і решта навперебій загукали:

– Авжеж, Шолом письменник!

– І діти почали сміятися, видаючи щоденника одне в одного з рук.

Мачуха все ще схлипувала від сміху, а Шолом згадав вираз шевця чи коваля, чи ще котрогось постояльця. «Гумор – це дар Божий, котрим Всевишній може винагородити, а може й покарати. Його відсутністю»

Шолому пощастило, його мачуху Хану Бог наділив гумором, атож, пощастило.

Потім щоденника зі словником-лексиконом узяв Арнольд і теж перечитав, тихенько регочучи й посмикуючи руду борідку.

Так завершився перший день, коли Шолом не тільки створив, а й отримав оцінку власної творчості. І оцінка та була високою.

Минуло небагато часу, і батько та мачуха дозволили Шолому вступити до Переяславського повітового училища.

– Якщо вже майбутньому класику призначено письменницьку долю, то передусім йому слід долучитися

до сучасної культури, – казав Арнольд. – Без знання мови та літератури письменником йому не бути.

Прочитавши «Робінзона Крузо», Шолом у п'ятнадцятирічному віці написав власну версію пригод моряка й мандрівника. Він уже не сумнівався, що стане письменником.

Уже згодом, ставши великим письменником, Шолом-Алейхем сказав, що людина є тим, ким хоче вона стати.

Історія людини в історії людства

Всесвітньо відомий письменник народився 2 березня 1859 року в містечку Переяслав Полтавської губернії в єврейській сім'ї. Справжнє ім'я – Соломон Нохумович Рабинович. Письменником вирішив стати в 15 років.

Доброзичливо, з м'яким гумором змальовував побут «маленької людини», писав народною мовою їдиш. На той час це було подією.

Твори Шолома Алейхема «Тев'є молочник», «Хлопчик Мотл» та багато інших перекладені на багато мов.

Помер 13 травня 1916 року в Нью-Йорку.

Михайло Грушевський
(1866–1934)

Історик, політичний діяч

Михайло Грушевський знаменитий як творець першого дослідження з вітчизняної історії – «Історія України-Русі». Робота над цією працею тривала три десятиліття.

Грушевський закінчив Київський університет, у 28 років став професором всесвітньої історії Львівського університету. З початком Першої світової війни вчений повернувся до Києва, але його заарештували за політичні погляди. Три роки він провів у засланні. 1917 року Грушевський отримав можливість переїхати до Києва, де його обрали головою Центральної Ради – тогочасного українського парламенту. Під його керівництвом розроблено Конституцію незалежної Української Народної Республіки та ухвалено документ (Універсал), що проголошував УНР «самостійною, ні від кого незалежною, вільною суверенною державою українського народу».

(За матеріалами «100 видатних особистостей в історії України»
<https://nv.ua/ukr/project/istoria-100-vydayushchikhsya-l-40004783.html>)

Прямий і непрямий (прихований) зміст повідомлення

Ти, мабуть, пам'ятаєш того хитрого пана з української народної казки «Мудра дівчина», який давав дівчині дивні накази на зразок: *«Нехай вона прийде до мене в гості, та так, щоб ні йшла, ні їхала; ні боса, ні обута; ні з гостинцем, ні без гостинця»*. Так от у спілкуванні люди інколи теж поводяться, мов цей пан: просять не просячи, наказують не наказуючи, лають не лаючи тощо.

«Дивина! – скажеш ти. – Як це можливо?» Дуже просто! Спілкуючись, люди інколи можуть говорити **зрозуміло**, висловлювати свої бажання, наміри й потреби **чітко**, однак у деяких ситуаціях із різних причин вони висловлюються наче загадками, тож співрозмовникам доводиться **«відгадувати»**, про що ж насправді йдеться. Маємо на увазі такі **комунікативні явища**, як **прямий і непрямий (прихований) зміст повідомлень**.

Прямий зміст повідомлення – це зміст, що його легко розуміє слухач або читач, бо автор (мовець) повідомляє про свій намір чітко й однозначно, висловлюється конкретно.

Наприклад, фраза *«У мене немає парасольки!»* матиме **прямий зміст**, якщо наміром мовця було лише констатувати, що в нього немає парасольки.

Непрямий зміст (прихований зміст, підтекст) – це такий зміст, який автор (мовець) висловлює так, що слухач або читач може його зрозуміти правильно лише з огляду на ситуацію, «прочитавши між рядками».

Наприклад, згадана в попередньому прикладі фраза *«У мене немає парасольки!»* матиме **прихований зміст**, якщо наміром мовця буде спонукати когось дати йому парасольку. Замість того, щоб прямо попросити дати йому парасольку (*«Дай мені, будь ласка, парасольку, бо в мене немає своєї!»*), мовець зробив це приховано, повідомивши слухача, що він без парасольки (*«У мене немає парасольки!»*). От і виходить, що мовець попросив не просячи.

Життєвих ситуацій, де мовці вирішують висловлюватися непрямо (приховано), безліч. Ось лише деякі **приклади**.

- *«Ти не міг би зачинити двері?»* – мовець ніби просто запитує, але насправді його намір такий: «Зачини, будь ласка, двері».
- *«У тебе немає зайвої ручки?»* – мовець ніби просто запитує, але насправді його намір такий: «Дай мені, будь ласка, ручку».
- *«А ти вже прочитала роман «Бабця-бандитка?»* – мовець ніби просто запитує, але насправді його наміри можуть бути такими:

«Дай тепер мені почитати цю книжку», «Перекажи мені цю книжку, бо я не прочитав, а хочу щось про неї знати» тощо.

Якщо мовець прагне, щоб його **намір у спілкуванні** був зрозумілим слухачеві або читачеві і щоб **мета спілкування** була досягнута, тоді він має намагатися **прямо виражати зміст повідомлення**, тобто керуватися такими правилами:

- *Якщо я хочу отримати відповідь, що я зроблю?* – Запитаю.
- *Якщо я хочу продемонструвати ввічливість під час зустрічі з приємною мені людиною, що я зроблю?* – Привітаюся.
- *Якщо я хочу, щоб мене зрозуміли, що я зроблю?* – Поясню.
- *Якщо я хочу показати, що мені приємно від того, що для мене зробили, наприклад, привітали з днем народження, що я зроблю?* – Подякую.
- *Якщо я хочу переконати співрозмовника в чомусь, що я зроблю?* – Обґрунтую.
- *Якщо я хочу отримати те, чого в мене немає, що я зроблю?* – Попрошу.

Добре було б, якби всі люди висловлювалися прямо. Однак якщо уважно поспостерігати, як ми спілкуємося, то з'ясується, що в житті повідомлень із **непрямим (прихованим) змістом** дуже-дуже багато. Тому необхідно навчитися розпізнавати такі повідомлення. Вправні мовці й читачі – це ті, хто вміє відгадувати приховані змісти повідомлень, тобто «читати між рядками», розуміти того, хто просить не просячи, наказує не наказуючи, лає не лаючи, хвалить не хвалячи тощо.

Увага!

У текстах непрямий (прихований) зміст називають **підтекстом**. Підтексту особливо багато буває у **байках, казках**, тобто творах, які спрямовані на виховання. А ще підтекст варто шукати в різноманітних **медіатекстах**.

І навпаки, підтекстів не може бути в **офіційно-ділових або наукових текстах**, які повинні бути об'єктивними й зрозумілими всім однаково.

Звуконаслідувальні слова

Ми живемо у світі, де чуємо найрізноманітніші **звуки**: шум дерев і трав, плюскіт хвиль моря і шурхіт гальки на березі, гудіння двигунів машин, скрип дверей, цокання годинників і багато інших. Крім того, звуки видають тварини (звірі, птахи, комахи), а також люди, які можуть створювати як усвідомлені звуки – **звуки мовлення**,

так і інші – наприклад, кашляючи, чхаючи тощо. Усі ці звуки надзвичайно розмаїті, і сприймаємо ми їх на слух по-різному. Тож коли водій дає попереджувальний сигнал і ми захочемо відтворити цей звук автомобіля **звуками мовлення**, то можуть вийти різні звукові слова: «*ні-ні*», «*бі-бі*», «*фа-фа*», «*ні-і-і-і*», «*бі-біб*», «*бі-бі-і-і-п*» тощо. Такі слова називають **звуконаслідувальними**.

Звуконаслідувальні слова – це слова, за допомогою яких ми приблизно відтворюємо звуки навколишнього світу, а саме:

- **звуки**, які видають домашні тварини та дикі звірі, птахи, комахи: *Гав! Вув! Ге-ге-ге! Гел-гел! Кар! Ках! Кру! Ку-ку! Курли! Ку-куруку! Ме! Му-у-у! Мур-мур! Няв! Пі-ні! Пугу! Гу-у-у! Сюр-сюр! Тьох-тьох! Цвірінь! Тук-тук! Пать-падьом!* та ін.;
- **звуки**, утворені різними предметами і явищами: *Гух! Брязь! Буль-буль-плюсь! Дзень! Вжух! Дзінь! Тік-так! Ту-ту! Фурк! Ш-ш! Чах-чах!* та ін.;
- **звуки**, що є ознаками різних дій і рухів: *Бах! Бу-у-ух! Кап! Лусь! Плюх! Ттттрррісь! Рип! Хлюп!* та ін.;
- **звуки**, які мовними органами утворює людина внаслідок якихось фізіологічних процесів (сміху, чхання, кашляння тощо): *Чхи! Ап-чхи! Кахи! Кхм-кхм! Ху-у-х! Хі-хі-хі! Га-га-га! Фу-у-ух!* та ін.

Як ти бачиш на прикладах, такі слова є ніби окремими **реченнями**, що відділяються на письмі **знаками оклику**. Крім того, з прикладів видно, що ці слова-речення по-особливому пишуться: **без дефісів** або з дефісом чи дефісами, з **повторенням** якихось **букв на позначення приголосних чи голосних звуків**. Чому ми так записуємо звуконаслідування? – Звісно, щоб передати особливості реального звучання предметів і явищ навколишнього середовища: швидкість звуку, його повторюваність, раптовість, протяжність тощо.

А до якої ж **частини мови** належать ці слова? Можливо, до дієслів? Адаже звуки, які видають тварини, предмети, люди, – це наслідок якихось дій. – Ні! Звуконаслідувальні слова відносимо до **вигуків**. Пригадай, що таке **вигук**: *це незмінювана особлива (не самотійна й не службова) частина мови, яка виражає емоції, почуття, волевиявлення мовця, не називаючи їх*. Наприклад: *Ай! Ого! Фу! Цить! Кроком руш! Добрий день! Дякую! Вибачте!*

Тобто звуконаслідувальні слова – це вигуки, але особливі, які відрізняються від звичайних.

Порівняння звичайних вигуків і звуконаслідувальних слів

Звичайні вигуки	Вигуки – звуконаслідувальні слова
Позначають емоції, почуття, волевиявлення мовця	Позначають звуки навколишньої дійсності
Закріплені в мові (у словнику) й упізнані мовцями	Часто є індивідуальними, ситуативно створюваними
Певний вигук співвідноситься здебільшого з визначеною емоцією, почуттям чи волевиявленням	Певне звуконаслідувальне слово може співвідноситися зі звуковими виявами різних предметів чи явищ
Мають здебільшого усталену форму написання	Можуть писатися по-різному (без дефісів, з дефісом чи дефісами, з повторюваними буквами)

Деякі звуконаслідувальні слова у реченні можуть використовуватися як **замінники спільнокореневих дієслів**, які позначають відповідні дії:

І тут дерево зенацька бухнуло. –

І тут дерево зенацька бух!

У такому разі звуконаслідувальне слово буде **присудком**.

Загалом звуконаслідувальні слова часто є основою для утворення спільнокореневих дієслів: *кляц* – *кляцати*, *кляцнути*, *кря-кря* – *крякати*, *крякнути*, *тік-так* – *тікати*, *тікнути*. Як показують ці приклади, у дієсловах, що виражають одноразову, миттєву, різку, несподівану дію, є суфікс **-ну-**.

Біографічний художній твір

Художні твори, у яких автор розповідає про життя реальних історичних осіб, називають **біографічними**. Як ти вже знаєш, слово **біографія** – це розповідь, яку створює про певну особу хтось інший, а не сама вона. Це слово утворене від грецьких слів *bios* – життя і *graphō* – пишу, тобто дослівно слово **біографія** можна перекласти як *життєпис*.

Для біографії, як і для автобіографії, важливі **факти** – правдиві відомості про людину та тих, кого вона знала чи знає, реальні події, явища, які відбувалися в житті цієї людини.

На відміну від **біографії як документа**, у **біографічних художніх творах** письменники-біографи не тільки викладають факти із життя тієї чи тієї реальної особи, а й **творчо їх переосмислюють**, тобто намагаються подати їх **цікаво** для читача, увиразнюють яскраві й визначальні життєві події, щоб **допомогти зрозуміти** читачеві вчинки й погляди цієї людини.

Персонажами (героями) біографічних художніх творів є тільки **реальні люди** та історично достовірні події з їхнього життя. Однак інко-

ли письменник у свій твір може вводити і вигаданих персонажів.

Яскравим прикладом біографічного твору є роман Оксани Іваненко «Тарасові шляхи», у якому письменниця створила чудовий життєпис нашого геніального поета Тараса Григоровича Шевченка. Ось що написано в **анотації** до одного з видань цього роману: «Українська дитяча письменниця та перекладачка Оксана Іваненко (1906–1997) багато років присвятила дослідженню життя Тараса Шевченка, їздила по місцях, де минало життя поета, працювала в архівах, науково-дослідних установах, бібліотеках. Результатом цієї праці є історико-біографічний роман письменниці «Тарасові шляхи», в остаточному варіанті надрукований 1961 року».

Можеш прочитати цю книжку тут: <https://cutt.ly/iEZaFFa> або ж послухати її та інші біографічні аудіокниги тут: <https://4read.org/biography/>.

Каталог

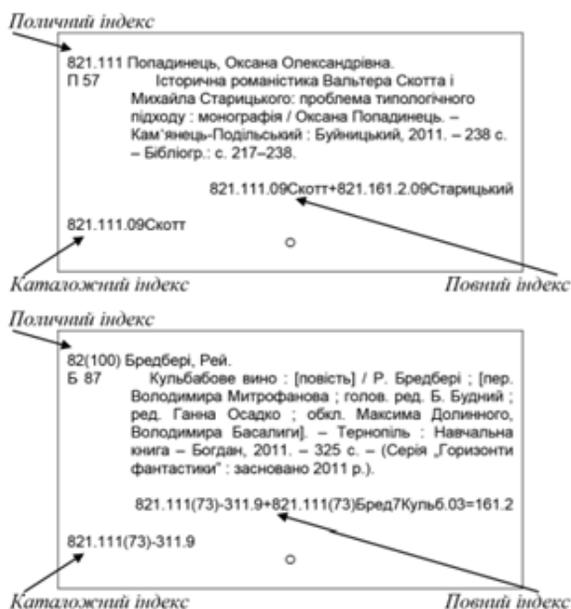
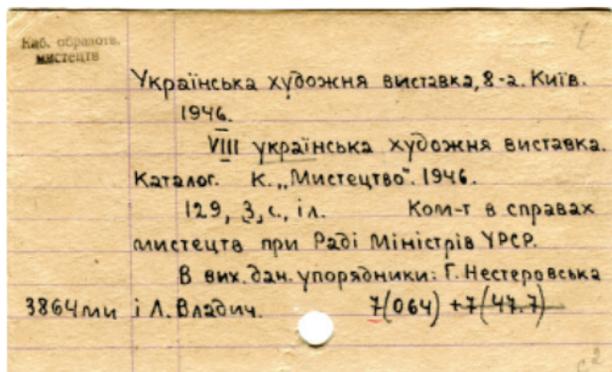
Каталог (від грецького *κατάλογος* – список) – **список**, **перелік** книг, карт, рукописів, картин, товарів (продуктів, автомобілів, одягу) тощо, складений у певному порядку, щоб полегшити їхній пошук. Розрізняють **алфавітний (абетковий)** та **систематичний** каталоги.

Каталоги – це «серце» **інформаційно-пошукових систем** у різних галузях життя: у **науці** (наприклад, каталоги літератури, рослин, тварин, речовин тощо), у **техніці** (наприклад, каталоги запчастин, автомобілів, приладів і пристроїв), у **побуті** (наприклад, каталоги товарів у магазинах, медикаментів в аптеках), у **навчанні** (наприклад, каталоги навчальної літератури, бібліотечні каталоги тощо). **Бібліотечні каталоги** складаються з **каталожних карток**, що містять відомості про книги, журнали та інші друковані матеріали. Залежно від способу групування карток каталоги в бібліотеках бувають **алфавітними (абетковими)**, **предметними**, **генеральними (загальними)**, **систематичними**, **хронологічними (за часом)** тощо.

Ще донедавна каталожні картки в бібліотеках були **паперовими**. На них записували рукою або вносили за допомогою

друкарських машинок інформацію про книги, журнали тощо (див. зразки таких карток нижче). А потім такі картки укладали, нанизуючи на спеціальний стрижень, в шухлядки з назвами (наприклад, за алфавітом).

Відвідувачі бібліотеки мали прийти в приміщення, де містилися шафи із шухлядками, щоб за допомогою каталожних карток знайти потрібні їм джерела інформації (звісно, знаючи, як влаштований відповідний каталог і яка інформація міститься на каталожній картці). Можливо, і тобі теж траплялося бачити такі каталоги у своїй шкільній чи місцевій бібліотеці та працювати з паперовими каталожними картками?

Зараз, із розвитком цифрових технологій, каталоги в бібліотеках поступово стають електронними, а отже, і каталожні картки змінюються, тобто стають цифровими. Зразки різних електронних бібліотечних каталогів та цифрових каталожних карток можеш подивитися за посиланням <http://nbuv.gov.ua/node/554/> на сайті однієї з найбільших бібліотек світу – **Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського**.

Хоча принцип укладення бібліотечних каталогів змінюється, інформація про книги, журнали, їхніх авторів, рік і місце публікації тощо залишається обов'язковою. Таку інформацію, укладену за певним типовим порядком, називають **бібліографічним описом**.

У **бібліографічному описі** має бути зазначено: *назва книги / журналу / статті, автора чи авторів, перекладачів, редакторів, вид публікації, повторність видання, рік видання, місце видання та видавництво, обсяг видання (кількість сторінок)* та ін. Усі ці відомості розташовують у певному порядку.

Крім каталогу, знайти **бібліографічний опис** певної книжки ти можеш на звороті її титульної сторінки перед **анотацією** або в кінці цієї книжки.

Увага!

Іменник чоловічого роду **каталог** у формі родового відмінка однини має закінчення **-у**: *Ми ще не бачили каталогу*.

Крім того, приголосний звук [г], наявний у корені цього слова, може чергуватися зі звуками [з'] або [ж] за утворення відмінкових форм або спільнокореневих слів: **каталог** – у *каталозі, каталожний*.

І ще одна важлива заувага! Деякі мовці помилково наголошують слово **каталог**, вимовляючи **катАлог**, хоча **правильно** треба говорити – **ка-талОг**. Тож запам'ятай, що наголос у цьому слові на третьому складі – катал**о**г, як і в добре відомих тобі словах *діал**о**г, монол**о**г*.

Синонімами до слова «каталог» є слова *список, реєстр*, хоча кожне з них має свої відмінності в значенні.

Псевдонім

Псевдонім (від грецького *ψευδής* – помилковий, брехливий, вигаданий і *ὄνομα* – ім'я), або **прибране ім'я** – ім'я, що його людина використовує **замість справжнього**, тобто того, яке їй дали при народженні і яке зафіксоване в документах. Найчастіше псевдонімами користуються діячі мистецтва.

Іноколи замість слова «псевдонім» уживають його скорочений варіант «псевдо».

З якою метою люди, зокрема митці, беруть собі псевдоніми? Причини бувають зовсім різні, наприклад, щоб:

- приховати своє справжнє ім'я від публіки (бо, можливо, людині не можна під справжнім прізвищем друкувати свої твори);
- показати приналежність до якоїсь нації;
- показати приналежність до якоїсь території;
- відрізнити себе від людини з таким самим іменем;
- зробити себе більш упізнаваним чи упізнаваною;
- інші.

Ось кілька наших відомих митців і митчинь, які писали під вигаданими іменами (тобто псевдонімами): **Марко Вовчок** (справжнє – Марія Олександрівна Вілінська), **Леся Українка** (справжнє – Лариса Петрівна Косач), **Олена Пчілка** (справжнє – Ольга Петрівна Косач), **Олександр Олесь** (справжнє – Олександр Іванович Кандиба), **Панас Мирний** (справжнє – Панас Якович Рудченко), **Остап Вишня** (справжнє – Павло Михайлович Губенко) та ін. А за цим посиланням <https://blog.yakaboo.ua/psevdonimy-ukr/> ти можеш почитати, чому деякі су-

часні письменники й письменниці взяли собі псевдоніми, наприклад, **Кузько Кузякін** та ін.

До речі, можливо, і ти вже маєш щось подібне до псевдоніма. Під яким іменем ти представлений у соціальних мережах (фейсбуку, інстаграмі тощо)? Чи збігається воно з твоїм справжнім прізвищем та ім'ям? Якщо ні – то виходить, що це твій своєрідний **псевдонім**, але називаємо ми його **ніком**, або **нікнеймом** (від англійського *nick, nickname* – кличка, прізвисько, інше ім'я). Принагідно нагадаємо, що часто за ніками в мережі Інтернет можуть «ховатися» небезпечні люди, тому завжди варто звертатися за порадою до батьків або старших у разі, якщо невідома людина-«нік» хоче з тобою познайомитися або випитує якусь інформацію. Обережність не завадить!

Для допитливих

Якщо для позначення прибраного імені є іншомовне слово «псевдонім», то й для справжнього імені є таке слово – це «автoнім». Як бачиш, і в тому, і в тому слові є однакова частинка «онім», похідна від грецького *ὄνομα* – ім'я, назва.

Ця частинка входить до складу таких відомих тобі вже **мовознавчих термінів**, як:

синонім: *συν* – з + *ὄνομα* – ім'я = співім'я, тобто слова, що подібні за значенням: *друг / товариш / побратим*;

антонім: *αντι* – проти + *ὄνομα* – ім'я = протиназва, тобто слова, що протилежні за значенням: *високо / низько*;

омонім: *ὁμός* – однаковий + *ὄνομα* – ім'я = одноім'я, тобто слова, що звучать або пишуться однаково, але означають зовсім різне: *зámок (будівля) / замóк (у дверях)*;

паронім: *παρ* – біля, близько + *ὄνομα* – ім'я = близькоім'я, тобто слова, що чимось подібні, але означають щось відмінне: *адресат / адресант*.

А ще тобі, можливо, траплялися й такі терміни з частинкою «онім», як *антропонім, теонім, міфонім, зоонім, топонім, космонім, ергонім, хрононім, хремадонім*. З'ясуй у словнику, що означає перша частина цих слів – і легко зможеш запам'ятати ці терміни.

Увага!

Іменники чоловічого роду **псевдонім** та **автонім**, як і всі згадані попередньо **мовознавчі терміни** (**синонім, антонім, омонім, паронім, антропонім** та інші) у родовому відмінку однини мають закінчення **-а**: *Я не маю псевдоніма. Я не знаю синоніма чи пароніма до слова «автонім».*

Однак, на відміну від інших згаданих слів із частинкою «онім», слово **псевдонім** має особливий наголос, порівняй: *псевдоні́м та авто́нім, сино́нім, анто́нім, омо́нім, паро́нім, антропо́нім, тео́нім, міфо́нім, зоо́нім, топо́нім, космо́нім, ерго́нім, хроно́нім, хремато́нім.*

Можливо, саме тому чимало мовців і мовчинь у слові **псевдонім** припускаються помилки й наголошують це слово **псевдоНім** замість **орфоепічно нормативного псевдонім**. Тож варто бути уважними!

Ненасильницьке спілкування

Погодись, кожна людина хотіла б жити у світі, де завдяки **спілкуванню (комунікації)** можна було б досягати задоволення потреб усіх і кожного. Чи таке можливо?

Так, якби люди завжди дотримувалися **ненасильницької комунікації**, в основі якої лежить емпатія, тобто **співчуття, співпереживання**, здатність розуміти й відчувати **емоційний стан** інших, сприймати їхній спосіб мислення.

Ненасильницьке спілкування (ННС) – це спосіб спілкування, який допомагає будувати стосунки на засадах співробітництва й **вирішувати міжособистісні конфлікти** чи конфлікти, які виникають у групах людей. Таке спілкування називають ще й іншими термінами: **ненасильницька комунікація / спілкування співпраці / спілкування, засноване на співпереживанні**.

ННС розробив у ХХ столітті американський психолог **Маршалл Розенберг**. Де б не працював Розенберг, він намагався допомогти людям долати **конфлікти**, розуміючи, що в будь-якому конфлікті завжди є **дві сторони**. Зазвичай люди зважають лише на власні **потреби й інтереси**, ігнорують потреби й інтереси інших і не намагаються **чути** одне одного. Узагальнивши свій досвід, Розенберг написав чимало книжок, які стали популярними в багатьох країнах, зокрема й в Україні. Ці книжки просто й цікаво пояснюють, як люди можуть жити в злагоді, керуючись засадами ННС.

Громадська думка

Громадська думка, або **суспільна думка** – це **погляди** колективу (громади, спільноти) на певні події та факти, поведінку окремих членів колективу чи якихось груп людей, а також **ставлення** до цих подій, фактів, людей, **оцінка** на їх відповідність цінностям всього колективу.

Під колективом у цьому разі можна розуміти **різні за величиною об'єднання** людей. Це –

- **і весь народ** певної держави (наприклад, нашої країни);
- **і територіальна громада**, тобто люди, які проживають на окремій території (наприклад, у якомусь місті чи селі);
- **і невеликий колектив**, тобто особи, які працюють в одній організації або навчаються в одному класі, як, приміром, ви.

Громадську думку надзвичайно важливо знати, адже якщо більшість людей у певній спільноті щось вважає **позитивним**, то значить, це є цінністю для них і потребує підтримки й захисту. І навпаки, якщо люди в певному колективі до чогось ставляться **негативно**, то значить, із цим явищем треба боротися, оскільки воно заважає гармонійному існуванню колективу.

Саме тому для вивчення громадської думки створюють цілі організації, які проводять різноманітні **опитування**, **анкетування**, **інтерв'ю**, щоб на основі отриманої інформації визначати, яких заходів слід вживати. Так, у нашій країні функціонують такі відомі організації, що займаються вивченням громадської думки, як *Інститут соціології Національної академії наук України*, *Київський міжнародний інститут соціології (КМІС)*, *Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова*, *Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України* та ін. Ці організації найчастіше вивчають громадську думку щодо певних явищ чи людей **на рівні всієї країни чи окремих регіонів**. А на місцевому рівні (наприклад, у твоєму місті чи селі) громадську думку можуть вивчати громадські організації або органи влади.

До речі, і ти можеш **дослідити громадську думку** щодо якогось питання у своїй школі чи класі. Наприклад, за бажанням поцікався, як ставляться твої однокласники до читання, що б вони хотіли читати частіше тощо. Громадська думка твого класу з цього питання може допомогти вчителям доповнити зміст уроків актуальним читацьким матеріалом. Отож виявляй ініціативу! **Громада – це велика сила!**

Суфікси, за допомогою яких утворюються назви мешканців міст, селищ, сіл тощо

Часто ми ідентифікуємо (розпізнаємо) людей за назвою місцевості (**топонімом**), де вони мешкають.

Наша мова багата на **суфікси**, за допомогою яких можна утворити катойконіми – слова для позначення мешканців різних **населених пунктів** (міст, селищ, сіл, хуторів) або **територій** (історичних регіонів, областей, провінцій, штатів тощо). Таких суфіксів **близько 30**. Зокрема, від назв населених пунктів (**топонімів**) форму множини на позначення мешканців можна утворити за допомогою суфіксів **-ц(і), -івц(і), -анц(і), -инц(і), -ан(у), -ян(у), -чан(у), -івчан(у), -ичан(у), -ак(у), -ук(у), -ик(у), -іст(у)** та ін. Наприклад, *Полтава – полтавці, Київ – кияни, Стрий – стрийчани, Ромни – роменчани, Одеса – одесити, Черкаси – черкащани* тощо.

Найактивнішими нині суфіксами для утворення назв мешканців міст, селищ тощо є суфікси **-ц(і)** та **-ан(у)** і **-чан(у)**. При цьому останнім часом усе **більш уживаним** стає суфікс **-ц(і)**. Тобто якщо, скажімо, паралельно співіснують два синоніми, як-от *полтавчани* і *полтавці*, то перевагу треба віддати формі *полтавці*.

Щоб позначити **окремого чоловіка чи жінку**, які мешкають у певному населеному пункті, названі попередньо суфікси дещо змінюємо. Наприклад:

□ **-ц(і) / -ець / -к(а):**

Полтава – полтавці – полтавець – полтавка, Ніжин – ніжинці – ніжинець – ніжинка, Харків – харківці – харківець – харківка, Сімферополь – сімферопольці – сімферополець – сімферополька, Миколаїв – миколаївці – миколаївець – миколаївка, Острог – острожці – острожець – острожка, Ялта – ялтинці – ялтинець – ялтинка;

□ **-ан(у) / -анин / -анк(а):**

Галич – галичани – галичанин – галичанка, Донецьк – донеччани – донеччанин – донеччанка, Чернівці – чернівчани – чернівчанин – чернівчанка; Кам'янець-Подільський – кам'янчани – кам'янчанин – кам'янчанка;

□ **-ян(у) / -янин / -янк(а):**

Київ – кияни – киянин – киянка, Львів – львів'яни – львів'янин – львів'янка, Харків – харків'яни – харків'янин – харків'янка;

□ **-ит(у) / -ит / -итк(а):**

Одеса – одесити – одесит – одеситка.

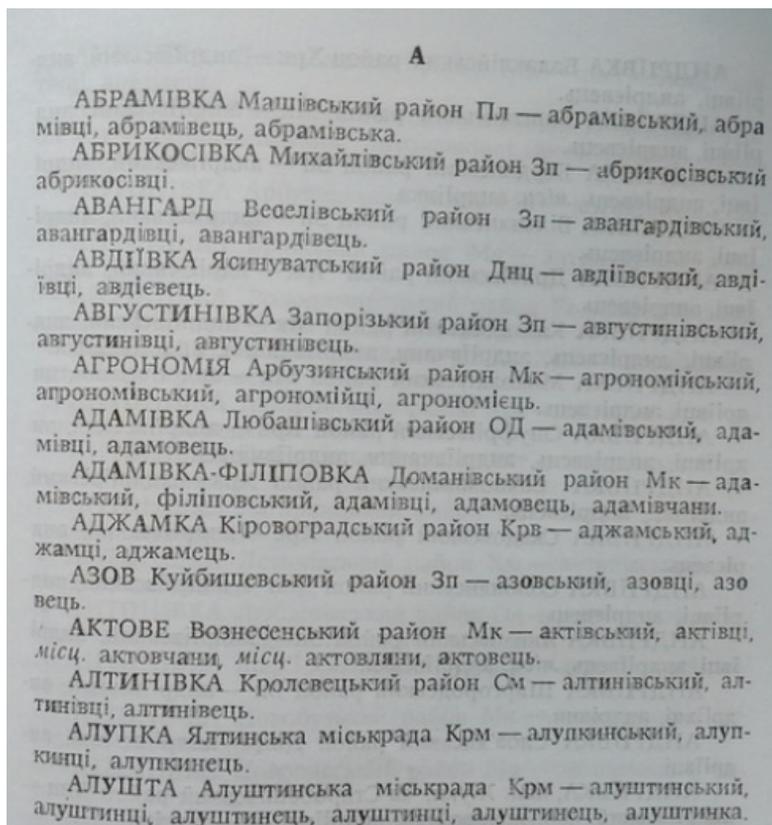
Як бачимо з наведених прикладів, під час утворення форм однини та множини іменників – назв мешканців міст, селищ тощо можуть відбуватися такі **звукові (фонетичні) явища**, як **чергування голосних і приголосних звуків**. Наприклад:

- *е – Ш, к – ч – ц*: *полтавець* – *полтавці* – *полтавка*, *Ромни* – *роменчанин*, *роменець*;
- *к – ч – ц*: *Донецьк* – *донеччанин*;
- *г – ж*: *Кривий Ріг* – *криворіжець*.

Крім того, якщо ми додаємо суфікси *-ець*, *-ц(і)*, *-к(а)* до іменників-топонімів, що закінчуються на *-а*, *-е*, перед якими є два приголосних, то між основою й суфіксом з'являються вставні суфікси *-ів-*, *-ан-*, *-ян-*, *-ин-*. Наприклад: *Біла Церква* – *білоцерківець* – *білоцерківка* – *білоцерківці*; *Тараща* – *таращанець* – *таращанка* – *таращанці*; *Ялта* – *ялтинець* – *ялтинка* – *ялтинці*.

Отже, мистецтво утворювати назви мешканців міст, селищ тощо не таке й просте, як може здатися на перший погляд. Тому в разі виникнення сумнівів необхідно звертатися до загальнономовного тлумачного словника (наприклад, 20-томного словника за посиланням <https://cutt.ly/QENywd3>) або до спеціального словника (наприклад, до такого: *Горпинич В.О. Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України*).

До речі, до цих та інших словників варто звертатися, щоб вирішувати і деякі труднощі, пов'язані з утворенням назв народів та їх представників. Тобі це точно знадобиться, щоб з'ясувати різницю між словами *індієць* та *індіанець*, щоб знати, де мешкають *конголезці* й *монегаски*, як утворити іменники – назви жіночого роду від назв чоловічого роду на зразок *турок*, *поляк*, *чех*, *китаєць*, *в'єтнамець*, *болгарин*, *іспанець*, *фін*. Одне слово, без словника в такій цікавій науці, як **онома́стика** (від грецького *ὄνομα* – ім'я, назва), яка займається вивчення різних назв, не обійтися.

Особливості правопису простих, складних і складених числівників

Числівник – це повнозначна (самостійна) частина мови, що позначає **кількість предметів** і відповідає на питання *скільки?* або **порядок предметів** при лічбі й відповідає на питання *котрий?*

Увага!

Хоча чисел – нескінченна кількість, проте для їх називання ми використовуємо зовсім небагато слів – **числівників**, усього трішки більше 42: *нуль, один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять, одинадцять, дванадцять, тринадцять, чотирнадцять, п'ятнадцять, шістнадцять, сімнадцять, вісімнадцять, двадцять, тридцять, сорок, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят, дев'яносто, сто, двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот, тисяча, мільйон, мільярд, трильйон, квадрильйон* та ін. Саме із цих числівників ми далі утворюємо всі інші складніші числа.

Отже, **числівники** – це **слова**, що є назвами цифр і чисел, а також деякі інші слова, що позначають кількість або порядок (*багато, мало, кілька, пів, півтора, двоє, стонадцять, кількадесят* тощо).

За будовою числівники бувають **прості, складні та складені**.

Прості (мають одну основу)	Складні (мають дві основи, написані одним словом)	Складені (складаються з двох і більше простих та складних числівників)
один – десять, одинадцять – дев'ятнадцять, двадцять, тридцять, сорок, сто, двоє – двадцяттеро, тридцяттеро, півтора, півтори, пів, багато, мало, нуль, тисяча, мільйон, мільярд тощо	п'ятдесят – дев'яносто, двісті – дев'ятсот, півтора-ста, обидва, обидві, кількадесят, кількасот тощо	двадцять три, сімсот сімдесят сім, одна четверта, сім цілих двадцять п'ять десятих тощо

Під час запису різних за будовою груп числівників слід бути уважними, оскільки є чимало **орфографічних моментів**, пов'язаних з правописом:

- ненаголошених голосних [e^и] та [и^е];
- приголосних звуків, які вимовляються внаслідок уподібнення інакше, ніж їх треба записувати;

- м'яких звуків (м'якість яких на письмі треба позначати м'яким знаком);
- твердих звуків (тверду вимову яких треба позначати апострофом)
- та ін.

Написання	Правильна вимова
нуль	[нул']
нулем	[нул'ем]
двом	[двом]
двома	[двомá]
чотирьох	[чотиер'óх]
чотирма	[чотиермá]
п'ять	[п'ят']
шість	[ш'іс'т']
дев'ять	[д'ев'ят']
десять	[д'ес'ат']
одинадцять	[одиенáдз'ц'ат']
чотирнадцять	[чотиернадз'ц'ат']
дванадцять	[двáдз'ц'ат']
п'ятдесят	[п'яд: еис'át]
шістдесят	[ш'іздеис'át]
дев'яносто	[деи'у'яно'сто]
чотириста	[чоти'риеста]
п'ятсот	[п'яц'сót]
шістсот	[ш'іс: óт]
шістьмастами	[ш'іс'т'мастáмие]
восьмисот	[вос'миесót]
тисячею	[т'іс'ачеийу]
мільйон	[м'іл'йóн]

Біографічний художній фільм, або байопік

Ти вже знаєш, що таке **біографія** (життєпис) та **автобіографія** (саможиттєпис), і чудово розумієш, що таке **біографічний** чи **автобіографічний художній твір**. Тож тепер поповниш свої уявлення про біографічні жанри знаннями щодо **кінематографічного біографічного твору**.

Біографічний фільм, або «байопік» (від англійського слова *biopic*, утвореного від частин слів *biographic* + *picture*) – це кінематографічний жанр; художній фільм, що розповідає про долю знаменитої або відомої особистості.

Часто **героями** байопіків стають науковці, актори, співаки, журналісти, політики або й звичайні люди, які чимось прославилися, зробили щось неймовірне для людства чи для якоїсь країни.

Сценарії для байопіків часто створюють **на основі біографічних** або **автобіографічних** художніх творів. При цьому авторам байопіків (режисерам, акторам) інколи навіть складніше, ніж письменникам, адже вони мають ніби відтворити в реальності обставини життя відомих людей, щоб глядач повірив.

Зазвичай біографічні кінокартини ґрунтуються на **фактах життя людини**, тобто є **достовірними**, проте іноді режисери вводять певні елементи **вигадки** (змінюють деякі події, додають вигаданих героїв тощо). Часто це роблять для того, щоб фільм став видовищним і ще більше зацікавив глядачів життям якоїсь відомої чи видатної особистості.

Байопіки віднедавна стали дуже **популярним жанром**, як і біографічні або автобіографічні літературні твори. Чим це зумовлено? Бо завдяки **біографічним кінострічкам** глядачі мають змогу ніби наживо побачити життя людей, які для них дорогі або чимось їх цікавлять.